

โครงการวิจัย "การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาค 2"

บทคัดย่อสาขาศิลปการละคร

โครงการวิจัย การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาค 2 ดำเนินการในช่วง 1 กรกฎาคม 2545 ถึง 30 มิถุนายน 2547 ด้วยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยเป็นการวิจัยต่อเนื่องจากโครงการวิจัยภาคแรกในช่วง 3 ปีก่อนหน้านี้ โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะนำทรัพยากรการวิจารณ์มาใช้ประโยชน์ทั้งในรูปของการศึกษาในระบบและการศึกษาสำหรับประชาชน ศึกษาภาวะการรับการวิจารณ์ พัฒนาความสามารถด้านการวิจารณ์ให้แก่ผู้สนใจ และปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะอันจะช่วยปลุกความสำนึกในพลังทางปัญญาของการวิจารณ์ในสังคมไทย

จากรากฐานของโครงการภาคแรกที่ให้น้ำหนักต่อทรัพยากรการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์ ด้วยการคัดสรรงานวิจารณ์ตัวอย่างที่ทรงพลังทางปัญญามาศึกษาและวิเคราะห์ไว้แล้วใน 4 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคมศิลป์ โครงการภาค 2 เน้นวิธีการของ การวิจัยและพัฒนา โดยมุ่งขยายขอบเขตของทรัพยากรการวิจารณ์ ด้วยการสร้างประสบการณ์ในรูปของการเสวนา การประชุมระดมสมอง การสัมมนาทางวิชาการ และการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ อันเป็นการสร้างประชมคมและเครือข่ายของผู้สนใจกิจกรรมการวิจารณ์ เนื้อหากิจกรรมส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปะที่ได้รับการนำเสนออยู่แล้ว อีกส่วนหนึ่งเป็นงานต้นแบบที่คณะผู้วิจัยเชื่อเชิญให้ศิลปินสร้างขึ้นเป็นการเฉพาะในกรอบของมโนทัศน์ทางศิลปะบางประการเพื่อเป็นการกระตุ้นให้มีการแสดงออกซึ่งทัศนะวิจารณ์

สาขาศิลปการละครได้นำตัวอย่างสรรนิพนธ์บทวิจารณ์ ซึ่งเป็นทรัพยากรการวิจารณ์ที่ได้จากผลของโครงการวิจัยในภาคแรกไปใช้ประกอบการจัดกิจกรรม เพื่อแสวงหานัยทางการศึกษาปรากฏผลว่า สรรนิพนธ์บทวิจารณ์มีคุณค่าสำหรับการนำไปใช้ในการเรียนการสอน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับระดับความยากง่ายของสรรนิพนธ์แต่ละบท และบริบทของการนำไปใช้ นอกจากนี้ สาขาศิลปการละครยังได้ดำเนินการจัดทำหนังสือการวิจารณ์ในสาขาศิลปการละคร เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในระบบและการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไปตามข้อเรียกร้องของผู้เข้าร่วมกิจกรรม

การดำเนินกิจกรรมทั้งในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ตลอดจนในภูมิภาค เป็นการสร้างประสบการณ์ และพัฒนาความสามารถในการวิจารณ์ให้แก่ผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรม เนื่องด้วยวัฒนธรรมมุขปาฐะยังคงความเข้มแข็งอยู่ในสังคมไทย สาขาฯ ได้กำหนดหัวข้อในการแลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ ที่เกี่ยวข้องกับผลงานสร้างสรรค์ ความเคลื่อนไหวในวงการศิลปการละคร วงการศึกษา และวงการวิจารณ์อันประกอบด้วยนักวิจารณ์อิสระและนักวิจารณ์ที่มีบทบาทเป็นผู้สื่อข่าว กิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ผู้วิจัยสามารถนำมาวิเคราะห์และสกัดออกเป็นองค์ความรู้และหลักการได้ รวมถึงกิจกรรมการทดลองกำหนดกรอบมโนทัศน์ในการสร้างสรรค์ผลงานให้แก่ศิลปินสมัครเล่นร่วมกับสาขาอื่นๆ เพื่อเป็นโจทย์ในการแลกเปลี่ยนทัศนะที่ว่าด้วย ศิลปะสอง

ทางให้แก่งาน ก่อให้เกิดผลสะท้อนที่ตามมาในวงวิจารณ์หลังการแสดงคือ การวิจารณ์ที่ส่องทางให้แก่งาน นอกจากนี้การกำหนดหัวข้อให้ผู้สอนและผู้เรียนด้านศิลปะการละครได้มาพบปะแลกเปลี่ยนความเห็นที่มีต่อการเรียนการสอนการวิจารณ์ยังเป็นกิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อวงการการศึกษาได้อย่างดียิ่ง

การร่วมมือกับเครือข่ายในวงการศิลปะการละครจัดกิจกรรมในลักษณะการเสวนาหลังการแสดง เพื่อให้นักวิจารณ์ได้แสดงความคิดเห็น นับเป็นการกระตุ้นให้วัฒนธรรมการวิจารณ์เกิดความคึกคักและต่อเนื่อง อีกทั้งสถาบันการศึกษาที่จัดการเรียนการสอนด้านศิลปะการละครและนักศึกษาได้ยืนยันถึงความสำคัญของการวิจารณ์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ กระบวนการพัฒนาผู้เรียน แต่กระนั้นก็ตาม แม้ว่าผลจากการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ประกอบกับผลจากการวิจัย การรับการวิจารณ์ จะสามารถสรุปได้ว่า ประชาคมศิลปะการละครอันประกอบไปด้วยกลุ่มบุคคลที่เป็นอาจารย์ นักวิชาการ นักปฏิบัติ นักวิจารณ์ นักศึกษา และบุคคลทั่วไป ตระหนักถึงความสำคัญของการวิจารณ์ ทั้งที่เป็นมุขปาฐะ และเรียกร่องการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ภารกิจการสร้างหรือการผลิตนักวิจารณ์ยังคงเป็นคำถามที่ไม่อาจยืนยันคำตอบหรือผลที่ชัดเจน ด้วยข้อสรุปจากวงการศึกษาระดับว่า การสร้างนักวิจารณ์ไม่ใช่ภารกิจหลักของสถาบัน หากแต่เป็นเพียง ผลพลอยได้ ที่เกิดขึ้นจากการจัดการศึกษาเท่านั้น

สาระสำคัญของงานวิจัยนี้ได้บ่งชี้ว่า การวิจารณ์นับเป็นการสร้างสมพลังทางปัญญาให้แก่สังคมร่วมสมัย โดยแสดงออกผ่านมุมมองทางศิลปะการละครได้อย่างแน่นอน ผลจากการวิจัยนับเป็นการปูพื้นฐานความตระหนักในวัฒนธรรมการวิจารณ์ให้แก่สังคมไทย เพื่อที่ผู้สนใจ กลุ่ม องค์กร หน่วยงาน และสถาบัน จะได้นำไปศึกษาและร่วมมือกันปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่วัฒนธรรมการวิจารณ์อันเป็นชุมพลังทางปัญญาของสังคมไทยต่อไป

.....

รายงานเสนอผลการวิจัย (สาขาศิลปการละคร)

(1 ก.ค. 2545 - 30 มิ.ย. 2548)

โครงการวิจัย "การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาค 2"

พนิดา ฐปนากร

(ผู้ประสานงานสาขาศิลปการละคร)

การดำเนินงานวิจัยของสาขาศิลปการละคร ในโครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาค 2” นับตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2545 จนถึง พ.ศ. 2548 เป็นระยะเวลา 3 ปี สาขาศิลปการละคร มีการจัดกิจกรรมต่างๆทั้งที่เป็น การเสวนา การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การจัดกิจกรรมวิจารณ์หลังการแสดง การเขียนบทวิจารณ์ และการสร้างหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ ซึ่งปรากฏผลการดำเนินงานตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. การดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ของโครงการ**1.1 การปรับทรัพยากรการวิจารณ์ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ทั้งที่เป็นการศึกษาในระบบและการศึกษาสำหรับประชาชน**

หากพิจารณาถึง “ทรัพยากรการวิจารณ์” ของโครงการวิจัยที่มีอยู่แล้วนั้น สรรนิพนธ์บทวิจารณ์ละครทั้ง 50 บท จากการคัดสรรในการวิจัยภาคแรก และบทวิเคราะห์สรรนิพนธ์ทั้ง 50 บท นับได้ว่าเป็นทรัพยากรการวิจารณ์ที่เป็นรูปธรรมที่สุด แต่กระนั้น ก็ได้มีผู้ท้วงติงว่า สรรนิพนธ์บทวิจารณ์เน้นหนักในด้านบทวิจารณ์ละครเวทีที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก รวมถึงบทวิจารณ์ละครต่างประเทศ ในขณะที่บทวิจารณ์ละครไทยมีอยู่น้อยมาก ในประเด็นนี้หากมองย้อนกลับไปในการดำเนินงานวิจัยที่ผู้วิจัยในโครงการภาคแรกได้วิจัยเอกสารในช่วงปี พ.ศ. 2469 ถึง พ.ศ. 2544 (รวม 75 ปี) ซึ่งมีทั้งเอกสารประเภทบทความประชาสัมพันธ์ (Pre-view) บทวิจารณ์ บทความวิชาการ บทความทั่วไป (ข่าวสาร ความรู้ด้านการละคร) บทสัมภาษณ์จากวารสารต่างๆ วิทยานิพนธ์ (เกี่ยวกับนาฏศิลป์และการละคร) หนังสือและวารสารต่างประเทศ เอกสารจากหอจดหมายเหตุ รวมทั้งสิ้น 2,276 รายการ ปรากฏว่าบทวิจารณ์ที่กล่าวถึงละครไทยมีเป็นจำนวนน้อยมาก และที่มีอยู่ก็มิได้สอดคล้องหลักเกณฑ์การคัดสรรที่โครงการวิจัยได้ตั้งไว้ เป็นเหตุให้คัดสรรบทวิจารณ์ละครไทยไว้ในสรรนิพนธ์ได้เพียง 5 บทเท่านั้น

สำหรับโครงการภาค 2 สาขาศิลปการละครจึงได้ปรับทรัพยากรการวิจารณ์ที่มีอยู่ โดยคัดเลือกสรรนิพนธ์จำนวน 6 บท เป็นตัวอย่างเพื่อใช้ประกอบกิจกรรม “การสัมมนาว่า

ด้วยนัยทางการศึกษาของสรณิพนธ์” ร่วมกับอาจารย์และนักวิชาการด้านศิลปะการละครจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ซึ่งได้แสดงความเห็นว่า สรณิพนธ์ตัวอย่างสามารถนำไปใช้ประกอบการเรียนการสอนได้ ทั้งที่เป็นวิชาการวิจารณ์ และรายวิชาอื่นๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และการนำไปปรับใช้ให้เหมาะสม ด้วยบางบทเอื้อต่อการศึกษาวรรณกรรมการละคร บางบทให้มุมมองด้านการสร้างสรรค์ และบางบทเชื่อมโยงสู่บริบททางสังคม นอกจากนี้ ระดับความยากง่ายของสรณิพนธ์ก็เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งในการนำไปปรับใช้เช่นกัน สรณิพนธ์บางบทอาจเหมาะสำหรับการศึกษาในระดับปริญญาโทมากกว่าปริญญาตรี และบางบทอาจสื่อสารกับผู้ที่มีความรู้ด้านศิลปะการละครได้ยาก เป็นต้น อีกทั้งยังมีข้อเสนอถึงวิธีการนำสรณิพนธ์ทั้ง 50 บท ไปปรับใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านวิชาการต่ออาจารย์ผู้สอน และผู้เรียน เช่น การจัดสัมมนา ร่วมกับอาจารย์ผู้สอนศิลปะการละครเพื่อวิเคราะห์เจาะลึกสรณิพนธ์บทวิจารณ์ และการจัดหมวดหมู่สรณิพนธ์พร้อมเขียนบทนำเพื่อให้เกิดความชัดเจนและนำไปใช้ได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ ในการสัมมนาดังกล่าวยังได้มีข้อเสนอให้โครงการวิจัยจัดทำหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ละครที่ผู้สนใจทั่วไปสามารถศึกษาเองได้

ข้อเสนอต่างๆ ในแง่การปรับทรัพยากรการวิจารณ์ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ดังกล่าวข้างต้น มุ่งเน้นเพื่อการศึกษาในระบบ ในขณะที่การศึกษานอกระบบนั้น จำเป็นต้องสร้างทรัพยากรการวิจารณ์ขึ้นใหม่ ในรูปของหนังสือ/ตำราสำหรับบุคคลทั่วไป ที่กล่าวถึง “องค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ศิลปะการละคร” ซึ่งโครงการวิจัยได้ดำเนินการแล้ว

1.2 การศึกษาสภาวะของการรับและกลุ่มผู้รับงานวิจารณ์ในประเทศไทย

จากการร่วมดำเนินงานและหารือกับผู้วิจัยในโครงการวิจัยการรับการวิจารณ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในโครงการภาค 2 นี้ พบว่า สภาวะของกลุ่มผู้รับงานวิจารณ์ในประเทศไทยยังจำกัดวงอยู่แต่เพียงบุคคลที่คลุกคลีกับวงการศิลปะการละคร ทั้งที่เป็นอาจารย์ นักวิชาการ นักศึกษา ศิลปิน และผู้รักสมัครเล่น ซึ่งเป็นกลุ่มที่ให้ความสำคัญกับการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์และมุขปาฐะ ด้วยปรารถนาที่จะรู้ว่าผลงานสร้างสรรค์ของตนนั้นสามารถสื่อสารกับสาธารณชนได้มากน้อยเพียงใด และเนื่องจากละครเป็นงานสร้างสรรค์ที่มีความ “สด” การจัดเก็บหรือบันทึกไว้ในลักษณะหตุยภูมินั้นไม่สามารถรักษาความสดของละครไว้ได้ การมีบทวิจารณ์สำหรับละครเรื่องหนึ่งๆ จึงหมายถึงการบันทึกว่าได้มีผลงานสร้างสรรค์เกิดขึ้นเมื่อใด และได้รับการตอบรับอย่างไรจากนักวิจารณ์ซึ่งเป็นผู้ชมคนหนึ่ง

กลุ่มนักศึกษาในสาขาศิลปะการละครเห็นว่า บทวิจารณ์เป็น “คลังความรู้” อีกส่วนหนึ่งนอกเหนือจากตำรา และเป็น “ตัวช่วย” ในการวิเคราะห์และตรวจสอบความคิดเห็นของตนต่อละครหรือบทละครที่ได้ศึกษามา แต่กระนั้น การติดตามหรือการแสวงหาบทวิจารณ์ ก็ยังมีได้เป็นไปในลักษณะที่กระตือรือร้นอ่านเพื่อเพิ่มพูนความรู้อย่างจริงจัง

ส่วนบุคคลนอกสาขาเห็นว่า หากไม่ได้มีประสบการณ์สัมผัสงานต้นแบบแล้ว การทำความเข้าใจทวิจรรย์ละครจะกระทำได้อย่างยาก อีกทั้งมิได้สนใจติดตามอ่านบทวิจารณ์ละครแต่อย่างใด เพราะเงื่อนไขของการติดตามอ่านนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนละครที่มีการจัดแสดง ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนน้อย และมีได้เกิดขึ้นโดยสม่ำเสมอ ช่วงเวลาในการจัดแสดงละครโดยส่วนใหญ่จะใช้เวลาเพียง 1-2 อาทิตย์เท่านั้น ซึ่งนับว่าเป็นช่วงเวลาอันสั้น เป็นอุปสรรคต่อการติดตามชมละคร อีกทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ที่เสนอบทวิจารณ์ละครก็มีจำนวนจำกัดด้วยเช่นเดียวกัน

แม้วัฒนธรรมการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์จะมีได้แพร่หลายในกลุ่มบุคคลนอกสาขาศิลปะการละคร แต่จากการจัดกิจกรรม “เสวนาหลังละคร” (หรือการวิจารณ์ละครหลังการแสดง) ร่วมกับเทศกาลละครกรุงเทพ 2004 ที่จัดขึ้น ณ ชุมชนบางลำภู ถนนพระอาทิตย์ ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2547 เป็นจำนวน 2 ครั้ง คือการเสวนาหลังการแสดงละครเรื่อง *ตุ๊กตาทองรัก* และ *ผีเสื้อสมุทร* พบว่า ผู้ชมให้ความสนใจรับฟังและร่วมแสดงความคิดเห็นกับกลุ่มนักวิจารณ์ที่โครงการวิจัยได้เชิญมาในการเสวนาดังกล่าว รวมทั้งการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์สัญจร” ทั้ง 3 ครั้ง ณ มหาวิทยาลัยทักษิณ จ.สงขลา, มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี จ.อุดรธานี และ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง จ.เชียงราย ซึ่งสาขาศิลปะการละครได้นำแถบบันทึกภาพการแสดงละครเวทีไปจัดฉายในการสัมมนากลุ่มย่อย พบว่า ผู้เข้าร่วมสัมมนาซึ่งส่วนใหญ่เป็นอาจารย์และนักศึกษาที่มีได้อยู่ในสาขาศิลปะการละครโดยตรง ให้ความสนใจและกระตือรือร้นกับการวิจารณ์ในระบบมุขปาฐะเป็นอย่างยิ่ง

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น สามารถยืนยันได้ว่า วัฒนธรรมการวิจารณ์ที่เป็นมุขปาฐะยังคงความเข้มแข็งอยู่ในสังคมไทย มากกว่าวัฒนธรรมการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์

1.3 การพัฒนาความสามารถในการวิจารณ์ให้แก่กลุ่มบุคคลผู้สนใจ

สาขาศิลปะการละครได้จัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาความสามารถในการวิจารณ์ให้แก่กลุ่มบุคคลผู้สนใจ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด เป็นการจัดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสพัฒนาทักษะการวิจารณ์ โดยอาศัยวัฒนธรรมการวิจารณ์ในระบบมุขปาฐะให้มีการแลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ต่อการแสดงที่ได้จัดขึ้น อาทิ ในการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์ละคร” ที่มีผู้เข้าร่วมสัมมนาจากสถาบันการศึกษาในภูมิภาคต่างๆ ให้ความสนใจเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก ในการสัมมนาดังกล่าว มีการจัดแสดงละครเวทีเรื่อง “นอนไม่หลับ” ของกลุ่มละคร 8 x 8 และมีการแบ่งกลุ่มย่อยแสดงทัศนะวิจารณ์หลังการแสดง เช่นเดียวกับการจัด “การประชุมใหญ่ประจำปี ครั้งที่ 2” ของโครงการวิจัย ที่สาขาศิลปะการละครร่วมกับสาขาอื่นๆ จัดกิจกรรมการแสดง “จากป่าซาไก สู่ป่าคอนกรีต” และได้มีการแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อแสดงทัศนะวิจารณ์เช่นเดียวกัน บรรยากาศในการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์หลังชมการแสดงในกิจกรรมทั้งสอง ดำเนินไปด้วยความคึกคักกระตือรือร้น รวมทั้งกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่อาจนับได้ว่าเป็นบุคคลนอกสาขาศิลปะการละครก็ยังคงแสดงความ

คิดเห็น โดยมีได้ผู้ติดตามอยู่กับ “องค์ความรู้ด้านการละคร” ที่อาจทำให้เกิดความไม่มั่นใจในการแสดงทักษะ โดยเฉพาะการแสดงทักษะด้วยลายลักษณ์อักษรในบทวิจารณ์

สำหรับกิจกรรมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์สัญจร” ที่โครงการวิจัยได้เดินทางไปจัดกิจกรรมดังกล่าวเป็นจำนวน 3 ครั้ง ณ มหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดสงขลา, มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี และมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ซึ่งโครงการวิจัยได้จัดให้มีการแบ่งกลุ่มย่อย เพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ในสาขาที่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมสนใจ และสาขาศิลปะการละครได้จัดให้มีการชมแถบบันทึกภาพการแสดงละคร 1 เรื่อง เพื่อเป็นตัวตั้งในการสนทนาดังกล่าว ซึ่งพบว่า กลุ่มผู้เข้าร่วมในสาขาศิลปะการละครโดยส่วนใหญ่ เป็นนักศึกษาและอาจารย์ในสาขาภาษาไทยและนาฏศิลป์ไทย สำหรับสาขาวิชาอื่นๆ เช่น นิติศาสตร์ คอมพิวเตอร์ มีบ้างประปราย ก็ได้แสดงทัศนะวิจารณ์ผ่านมุมมองบนพื้นฐานของตนเป็นหลักอย่างกระตือรือร้นสนใจ โดยมีได้ยึดโยงกับการมีองค์ความรู้ด้านศิลปะการละครหรือไม่ อย่างไร

นอกจากนี้ สาขาศิลปะการละครยังได้จัด เสวนาชวนนักวิจารณ์ชมละคร เป็นจำนวน 2 ครั้ง โดยเชิญชวนนักวิจารณ์อาชีพ และนักวิจารณ์สมัครเล่นที่สนใจกิจกรรมดังกล่าว ชมการแสดง เรื่อง “คู่กรรม” และ “เอ็ม.บัตเตอร์ฟลาย” จากนั้นจึงเขียนบทวิจารณ์ และนำบทวิจารณ์ที่เขียนขึ้นทั้งที่ได้รับการตีพิมพ์และไม่ได้รับการตีพิมพ์ มาประกอบในการเสวนา การจัดกิจกรรมนี้พบว่า เจาะใจที่ให้ผู้เข้าร่วมเสวนาเขียนบทวิจารณ์ เป็นอุปสรรคต่อการตัดสินใจเข้าร่วมเสวนา และพบว่าผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่สมัครใจที่จะพบปะสนทนาและแสดงทัศนะวิจารณ์ในระบบมุขปาฐะมากกว่า

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่สามารถสรุปได้ว่า การจัดกิจกรรมดังกล่าวจะสามารถพัฒนาการวิจารณ์ของผู้เข้าร่วมประชุมหรือสัมมนาให้รู้ด้นไปได้ในระดับใด แต่กิจกรรมเหล่านั้นนับเป็นการกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมได้พัฒนาตนเอง และปรากฏชัดถึงข้อเรียกร้องในด้านหลักวิชาและทฤษฎีการวิจารณ์ศิลปะการละครจากโครงการวิจัย เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาตนเองและนักเรียนนักศึกษาในความรับผิดชอบของผู้เข้าร่วมกลุ่มที่เป็นอาจารย์จากสถาบันต่างๆ ข้อเรียกร้องนี้โครงการวิจัยได้ดำเนินการตามความต้องการ โดยเริ่มจากการจัดกิจกรรม “เสวนาว่าด้วยทิศทางการสร้างหนังสือ/ตำราว่าด้วยการวิจารณ์” เป็นจำนวน 3 ครั้ง ร่วมกับกลุ่มนักวิชาการ กลุ่มนักวิจารณ์ และกลุ่มศิลปินผู้สร้างและผู้แสดง และได้ติดต่อประสานงานกับนักวิจารณ์ นักวิชาการ เพื่อเขียนบทความที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์และบริบทของศิลปะการละครตีพิมพ์ไว้ในหนังสือ/ตำราการวิจารณ์

จากการจัดกิจกรรมเชิงพัฒนาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น มีข้อสังเกตว่า การขาด “องค์ความรู้ด้านศิลปะการละคร” มิได้เป็นอุปสรรคต่อการวิจารณ์ในวัฒนธรรมมุขปาฐะแต่อย่างใด การเรียกร้องหลักวิชา หรือทฤษฎีการวิจารณ์ อาจเป็นการเรียกร้องเพื่อสร้างความเชื่อมั่นหรือเป็นการ “ตอกย้ำ” ความมั่นใจของผู้แสดงทักษะก็เป็นได้ แต่การวิจารณ์ในวัฒนธรรมที่เป็นลายลักษณ์ ซึ่งต้องอาศัยความสามารถทางภาษาในการบรรยายหรือการ

พรรณนาความคิด ทำให้เกิดความประหม่าที่จะแสดง เมื่อต้องเสนอข้อวิจารณ์เป็นลายลักษณ์ (ถือเป็นหลักฐาน) ก็อยากมีความมั่นใจว่าข้อเสนอนั้นมีความถูกต้องด้านหลักวิชาการเป็นพื้นฐาน ความคิดผ่านภาษาเขียน จึงทำให้เกิดการเรียกร้อง “องค์ความรู้ด้านศิลปะการละคร” ขึ้น

1.4 การสร้างงานวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะและสนับสนุนให้เกิดการสร้างและเผยแพร่งานวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ อันจะช่วยปลูกความสำนึกในพลังทางปัญญาของการวิจารณ์ในสังคม

หลังจากที่ได้มีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์ละคร” โดยมีการแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อแสดงทัศนะวิจารณ์ต่อละครเรื่อง “นอนไม่หลับ” ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น สาขาศิลปะการละครได้รับการติดต่อจากกลุ่มละครต่างๆ หลายกลุ่ม ที่เชิญไปชมการแสดง และโครงการวิจัยได้เขียนบทวิจารณ์เผยแพร่ตามสื่อสิ่งพิมพ์เป็นระยะ นอกจากนี้ โครงการวิจัยยังได้ร่วมกับกลุ่มผู้จัดงาน “เทศกาลละครกรุงเทพฯ 2004” จัดการเสวนาหลังการแสดงขึ้นเป็นจำนวน 2 ครั้ง

ปฏิกริยาของกลุ่มละครหรือวงการศิลปะการละครที่มีต่อโครงการวิจัยนับได้ว่าโครงการวิจัยมีสถานภาพเป็นส่วนหนึ่งในเครือข่ายของวงการ เพราะกิจกรรมที่สาขาศิลปะการละครได้จัดขึ้น เอื้อให้เกิดปรากฏการณ์ดังกล่าว โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาความสัมพันธ์ส่วนบุคคลแต่อย่างใด ส่งผลให้กิจกรรมการวิจารณ์ได้รับความร่วมมือ และดำเนินไปในลักษณะของกิจสาธารณะได้ด้วยดี

กิจกรรมต่างๆ ของสาขาศิลปะการละครนอกจากจะเอื้อให้เกิดการสร้างเครือข่าย และความร่วมมือกับบุคคลในวงการแล้ว ยังได้เอื้อให้เกิดการสร้างเวทีพบปะสานความสัมพันธ์ และแลกเปลี่ยนทัศนะระหว่างกลุ่มบุคคลต่างๆ ทั้งที่เป็นนักวิชาการ ศิลปินผู้สร้างผู้แสดง และนักวิจารณ์อีกด้วย โครงการวิจัยจึงทำหน้าที่ประหนึ่งตัวกลางที่สร้างกรอบความคิดหรือสร้างคำถามให้กับวงการ เพื่อให้บุคคลจากกลุ่มต่างๆ ในวงการได้นำความรู้และความคิดมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อเอื้อให้เกิดพัฒนาการที่ดีขึ้นในวงการศิลปะการละคร

ในประเด็นเรื่องความสำนึกในพลังทางปัญญาของการวิจารณ์ในสังคมนั้น ในบริบทการเรียนการสอน และการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะการละคร การวิจารณ์เป็นส่วนสำคัญของกระบวนการผลิตความรู้ ทักษะ และผลงานอยู่แล้ว ดังข้อมูลจากอาจารย์ นักวิชาการ ที่เข้าร่วมการสัมมนาว่าด้วยนัยทางการศึกษาของสทรนิพนธ์ และการเสวนาว่าด้วยทิศทางการสร้างหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ ร่วมกับกลุ่มอาจารย์ และกลุ่มศิลปินผู้สร้างผู้แสดง นอกจากนี้ คำให้สัมภาษณ์ในการวิจัยการรับการวิจารณ์ของกลุ่มนักศึกษาในสาขาศิลปะการละคร ก็ได้ยืนยันว่า “การวิจารณ์” เป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนในสาขาศิลปะการละคร ดังนั้น ประเด็น “พลังทางปัญญา” ที่มาจากการวิจารณ์ จึงเป็นประเด็นที่บุคคลในสาขาศิลปะการละครตระหนัก และให้ความสำคัญอยู่แล้ว

2. กิจกรรมในสาขาศิลปการละคร

การจัดกิจกรรมในสาขาศิลปการละครมีจำนวนทั้งหมด 18 รายการ เรียงลำดับตามเวลาที่จัดได้ดังต่อไปนี้

- 2.1 การสัมมนาว่าด้วยนัยทางการศึกษาของสรณิพนธ์บทวิจารณ์ วันที่ 31 สิงหาคม 2545 ณ ห้องประชุมคณะจิตรกรรม ประติมากรรม และภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ ผู้เข้าร่วมสัมมนาเป็นอาจารย์และนักวิชาการในสาขาศิลปการละครจากมหาวิทยาลัยต่างๆ เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่มีต่อสรณิพนธ์บทวิจารณ์ ตัวอย่าง ที่ได้ส่งให้อ่านล่วงหน้าก่อนเข้าร่วมการสัมมนา
- 2.2 การเสวนาว่าด้วยทิศทางการสร้างหนังสือหรือตำราว่าด้วยการวิจารณ์ ครั้งที่ 1 วันที่ 5 มีนาคม 2546 ณ ร้าน Hemlock ถนนพระอาทิตย์ กรุงเทพฯ เป็นการจัดเสวนาร่วมกับผู้รู้ผู้ปฏิบัติในวงการศิลปการละครหนุ่มสาว
- 2.3 การเสวนาว่าด้วยทิศทางการสร้างหนังสือหรือตำราว่าด้วยการวิจารณ์ ครั้งที่ 2 วันที่ 19 มีนาคม 2546 ณ ร้าน Hemlock ถนนพระอาทิตย์ กรุงเทพฯ เป็นการจัดเสวนาร่วมกับผู้รู้ผู้ปฏิบัติในวงการศิลปการละครรุ่นอาวุโส
- 2.4 การเสวนาว่าด้วยทิศทางการสร้างหนังสือหรือตำราว่าด้วยการวิจารณ์ ครั้งที่ 3 วันที่ 21 พฤษภาคม 2546 ณ ร้าน Hemlock ถนนพระอาทิตย์ กรุงเทพฯ เป็นการจัดเสวนาร่วมกับนักวิจารณ์อาชีพด้านศิลปการละคร
- 2.5 การประชุมใหญ่ประจำปี ครั้งที่ 1 วันที่ 14 - 15 มิถุนายน 2546 ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ ในการประชุมครั้งนี้ สาขาศิลปการละครได้ประชุมกลุ่มย่อย เพื่อกำหนดหัวข้อที่ควรจะ ปรากฏในหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ละคร และแสวงหาแนวร่วมที่จะเป็นผู้เขียนในหัวข้อต่างๆ
- 2.6 การเสวนาสาขาศิลปการละคร : ชวนนักวิจารณ์สมัคร ครั้งที่ 1 วันที่ 20 กันยายน 2546 ณ ศสนิเวศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นักวิจารณ์อาชีพและนักวิจารณ์สมัครเล่นได้ชมการแสดงละครเรื่อง “M Butterfly” ในวันที่ 7 กันยายน ณ โรงละครกรุงเทพ เป็นผลงานการกำกับแสดงโดย ผศ.พรรณศักดิ์ สุขี จากคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ จากนั้นนักวิจารณ์ผู้เข้าร่วมเสวนาได้เขียนบทวิจารณ์ละครเรื่องดังกล่าวเพื่อตีพิมพ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ และนำมาเป็นเอกสารประกอบการเสวนา
- 2.7 การเสวนาสาขาศิลปการละคร : ชวนนักวิจารณ์สมัคร ครั้งที่ 2 วันที่ 19 พฤศจิกายน 2546 ณ ร้าน Hemlock ถนนพระอาทิตย์ กรุงเทพฯ นักวิจารณ์อาชีพและนักวิจารณ์สมัครเล่นได้ชมการแสดงละครเพลงเรื่อง “คู่กรรม” ในวันที่ 6 พฤศจิกายน 2546 ณ โรงละครกรุงเทพ เป็นผลงานของกลุ่มแดชเอนเตอร์เทนเมนต์ สร้างสรรค์บท

โดย ดารกา วงศ์ศิริ และกำกับการแสดงโดย สุวรรณดี จักราวรรุช นักวิจารณ์ผู้เข้าร่วมเสวนาได้เขียนบทวิจารณ์เพื่อตีพิมพ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ และนำมาเป็นเอกสารประกอบการเสวนาเช่นเดียวกับการเสวนา ครั้งที่ 1

- 2.8 การประชุม Cross-Cultural Seminar หัวข้อ “Theatre as an East-West Encounter” วันที่ 26 พฤศจิกายน 2546 ณ ร้าน Hemlock ถนนพระอาทิตย์ กรุงเทพฯ การประชุมครั้งนี้มีผู้กำกับการแสดงชาวเยอรมัน Mr. Gert Pfafferodt เป็นผู้บรรยายนำในหัวข้อดังกล่าว สืบเนื่องจากประสบการณ์สร้างสรรค์ละครเรื่อง “พระสังข์-เอพิเกเนีย” เมื่อปี พ.ศ. 2527 ร่วมกับศิลปินและนักแสดงชาวไทย ในการประชุมมีผู้รู้ปฏิบัติในวงการศิลปะการละครรุ่นอาวุโสและรุ่นหนุ่มสาว รวมทั้งนักวิชาการด้านวรรณคดีเยอรมันเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
- 2.9 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์ละคร” วันที่ 29-30 พฤศจิกายน 2546 ณ หอประชุม มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ การสัมมนาครั้งนี้มีการบรรยายนำในหัวข้อ “เหลียวหลังแลหน้า : การวิจารณ์ละครเวทีในประเทศไทย” โดย อาจารย์ปาริชาติ จีงวิวัฒนาภรณ์ และจัดแสดงละครเรื่อง “นอนไม่หลับ” เป็นการแสดงละครเดี่ยว โดย นิกธ แซ่ตั้ง จากกลุ่มละคร “8 x 8” เพื่อเป็นกรณีศึกษาให้ผู้เข้าร่วมการสัมมนาซึ่งส่วนใหญ่เป็นอาจารย์ด้านนาฏศิลป์จากสถาบันอุดมศึกษาในภูมิภาคต่างๆ ได้ทดลองฝึกทักษะการวิจารณ์ละครเวที
- 2.10 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์สัญจร” ครั้งที่ 1 วันที่ 18 - 19 มีนาคม 2547 ณ มหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดสงขลา การประชุมกลุ่มย่อยในการสัมมนาครั้งนี้ สาขาศิลปะการละครได้จัดฉายแถบบันทึกภาพการแสดงละครเรื่อง “พิมพิลาไลย” กำกับการแสดงโดย อาจารย์ปาริชาติ จีงวิวัฒนาภรณ์ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมซึ่งส่วนใหญ่เป็นอาจารย์ด้านภาษาไทยและนาฏศิลป์ ได้แลกเปลี่ยนทัศนะกัน
- 2.11 การประชุมใหญ่ประจำปี ครั้งที่ 2 วันที่ 12-13 มิถุนายน 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร และคณะดุริยางคศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ดลิ่งชัน กรุงเทพฯ การประชุมใหญ่ครั้งนี้ได้ร่วมมือกับสาขาวรรณศิลป์ และทัศนศิลป์ โดยประสานกับกลุ่มนักละครอิสระเพื่อจัดการแสดง “ศิลปะส่องทางให้แก่กัน : จากป่าซาไก สู่ป่าคอนกรีต” เพื่อเป็นกรณีศึกษาให้แก่ผู้เข้าร่วมการประชุม ซึ่งประกอบด้วยบุคคลรุ่นหนุ่มสาวและรุ่นอาวุโสจากหลากหลายสาขา ได้แลกเปลี่ยนทัศนะในหัวข้อดังกล่าว
- 2.12 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์สัญจร” ครั้งที่ 2 วันที่ 26-27 มิถุนายน 2547 ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี สำหรับการประชุมกลุ่มย่อยในการสัมมนาครั้งนี้ สาขาศิลปะการละครได้จัดฉายแถบบันทึกภาพการแสดงละครเรื่อง “ลุยไฟ” กำกับการแสดงโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พรรรัตน์ ดำรุง จากภาควิชาศิลปการละคร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อให้ผู้เข้าร่วมซึ่งมีทั้งนักศึกษาและอาจารย์ด้านภาษาไทยและนาฏศิลป์ ได้แลกเปลี่ยนทัศนะกัน

- 2.13 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนในการศึกษาการวิจารณ์ละคร” วันที่ 7 สิงหาคม 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ การสัมมนาครั้งนี้ได้มีการแบ่งกลุ่มย่อยออกเป็นกลุ่มอาจารย์ และกลุ่มนักศึกษา เพื่อแลกเปลี่ยนความเห็นที่มีต่อการเรียนการสอนการวิจารณ์ เพื่อนำข้อสรุปที่ได้จากทั้งสองกลุ่มมานำเสนอในที่ประชุมรวม
- 2.14 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์สัญจร” ครั้งที่ 3 วันที่ 21-22 สิงหาคม 2547 ณ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ในการประชุมกลุ่มย่อย สาขาศิลปะการละครได้จัดฉายแถบบันทึกภาพการแสดงละครเรื่อง “เหลียวหลัง แลหน้า ตูลง ตูลา” โดยกลุ่มสี่ชาวบ้าน (มะขามป้อม) ซึ่งจัดแสดงในวาระครบรอบ 25 ปี 6 ตุลาคม 2519 เพื่อให้ผู้เข้าร่วมซึ่งมีทั้งนักศึกษาและอาจารย์จากหลากหลายสาขา ได้แลกเปลี่ยนทัศนะกัน
- 2.15 การเสวนาหลังละคร ครั้งที่ 1 ละครเรื่อง “ตุ๊กตายอดรัก” วันที่ 14 พฤศจิกายน 2547 ณ พุทธสมาคม ถนนพระอาทิตย์ กรุงเทพฯ สาขาศิลปะการละครได้ร่วมกับกลุ่มผู้จัดเทศกาลละครกรุงเทพ 2004 เชิญนักวิจารณ์ร่วมเสวนาหลังการแสดงละครเรื่อง “ตุ๊กตายอดรัก” ผลงานของกลุ่มสี่ชาวบ้าน (มะขามป้อม) ร่วมกับ ครูสุจิตต์ ตรียประณีต ซึ่งเข้าร่วมในเทศกาลครั้งนี้
- 2.16 การเสวนาหลังละคร ครั้งที่ 2 ละครเรื่อง “ผีเสื้อสมุทร” วันที่ 20 พฤศจิกายน 2547 ณ โรงเรียนการข่าวทหารบก ถนนพระอาทิตย์ กรุงเทพฯ สาขาศิลปะการละครร่วมกับกลุ่มผู้จัดเทศกาลละครกรุงเทพ 2004 เชิญนักวิจารณ์ร่วมเสวนาหลังการแสดงละครเรื่อง “ผีเสื้อสมุทร” ผลงานของกลุ่มละครเสาสง่า กำกับการแสดงโดย ณัฐ นวลแพ่ง การเสวนาครั้งนี้มีกลุ่มผู้ชมซึ่งเป็นรุ่นหนุ่มสาวให้ความสนใจแลกเปลี่ยนทัศนะร่วมกับนักวิจารณ์อย่างกระตือรือร้นสนใจ
- 2.17 การสัมมนา “เทศกาลละครกรุงเทพ กับ ความอยู่รอดของละครร่วมสมัย” วันที่ 30 พฤศจิกายน 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ สาขาศิลปะการละครได้เชิญวิทยากร ซึ่งเป็นผู้จัดงานเทศกาลฯ และนักวิชาการผู้สังเกตการณ์งานเทศกาลละครกรุงเทพ มาร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อการจัดเทศกาลละครกรุงเทพ ซึ่งสะท้อนถึงความอยู่รอดของวงการศิลปะการละครร่วมสมัย
- 2.18 การประชุมใหญ่ประจำปี ครั้งที่ 3 และการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ วันที่ 11- 12 มิถุนายน 2548 ณ หอประชุมใหญ่ ชั้น 4 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ การประชุมใหญ่ครั้งนี้ เป็นการจัดกิจกรรมเพื่อรายงานผลการดำเนินงานของโครงการวิจัยตลอดระยะเวลา 3 ปี โดยผู้วิจัยทั้ง 4 สาขา อันได้แก่ สาขาวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ พร้อมทั้งผู้วิจัยสาขา "การวิจัยการรับการวิจารณ์" ในการรายงานผลการวิจัยสาขาศิลปะการละคร ได้มีผู้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับบท

วิจารณ์ละครไทย และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ละครไทย (ดังจะได้รายงานต่อไปในข้อ 5)

นอกจากกิจกรรมทั้ง 18 รายการดังกล่าวข้างต้นแล้ว สาขาศิลปะการละครยังได้ให้ความร่วมมือกับโครงการวิจัยการรับการวิจารณ์ ในการประสานข้อมูลบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์ และร่วมวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ รวมทั้งเข้าร่วมประชุมและสัมมนาเกี่ยวกับโครงการวิจัยการรับการวิจารณ์มาโดยตลอด นอกจากนี้ ยังได้เขียนบทวิจารณ์เพื่อลงพิมพ์เผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆบ้างเป็นระยะๆ

ส่วนการจัดทำหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ละคร ซึ่งประกอบด้วยบทความหัวข้อต่างๆจำนวน 7 บทนั้น ขณะนี้อยู่ระหว่างการจัดส่งให้ผู้อ่าน (reader) คือ คาร์ณ คุณะติลก อ่านและบันทึกข้อเสนอแนะ เพื่อปรับปรุงก่อนจัดพิมพ์ต่อไป

3. ความเชื่อมโยงระหว่างโครงการภาคแรกกับโครงการภาคสอง

จากผลของโครงการวิจัยในภาคแรกที่บ่งชี้ว่า ในสังคมร่วมสมัยของไทยนั้น การวิจารณ์แบบมุขปาฐะมีความเข้มข้นและแข็งแกร่งกว่าการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร โครงการวิจัยในภาคที่สองนี้ จึงมุ่งเน้นการจัดกิจกรรมการพัฒนา (developmental activities) ซึ่งได้นำสรรนิพนธ์บทวิจารณ์และบทวิเคราะห์บางส่วน จากจำนวน 50 บท ที่โครงการวิจัยภาคแรกได้คัดสรรแล้วว่ามีความน่าสนใจ มาใช้ในการจัดกิจกรรมต่างๆ ของโครงการภาคสองเป็นจำนวน 7 กิจกรรม คือ “สัมมนาว่าด้วยนัยทางการศึกษาของสรรนิพนธ์บทวิจารณ์” “การเสวนาว่าด้วยทิศทางการสร้างหนังสือ/ตราว่าด้วยการวิจารณ์” 3 ครั้ง และ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์สัญจร” ทั้ง 3 ครั้ง เพื่อเป็นวัตถุดิบในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประเมินประสิทธิภาพของสรรนิพนธ์ที่จะยังประโยชน์ต่อการศึกษาในระบบและการศึกษาภาคประชาชนได้

ผลจากการนำสรรนิพนธ์ไปใช้ประกอบในการสัมมนามีความหลากหลายแตกต่างกันออกไปตามพื้นฐานความรู้และความถนัดของแต่ละบุคคล สำหรับผู้ที่มีความรู้ด้านศิลปะการละครจะสามารถทำความเข้าใจเนื้อหาที่ปรากฏในสรรนิพนธ์บทวิจารณ์ได้โดยง่าย หากแต่มีข้อจำกัดในการนำไปใช้ประกอบการจัดการเรียนการสอนในระบบ ด้วย “งานต้นแบบ” ที่บทวิจารณ์กล่าวถึงไม่สามารถหาชมได้อีกแล้ว หรือมีเวลานั้นก็เป็นงานต้นแบบของต่างประเทศที่หาชมไม่ได้ในเมืองไทย อีกทั้งบทวิจารณ์หลายบทจำเป็นต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในบริบทต่างๆ ทั้งประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อประกอบการทำความเข้าใจ ดังนั้น ผู้ที่ไม่มีพื้นฐานความรู้ด้านศิลปะการละคร จะทำความเข้าใจสรรนิพนธ์บทวิจารณ์ละครได้ยาก ประกอบกับการขาดประสบการณ์สัมผัสงานต้นแบบที่บทวิจารณ์กล่าวถึงด้วยแล้ว ความกระตือรือร้นสนใจอ่านเพื่อแลกเปลี่ยนความเห็นจึงไม่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ ด้วยความล่าช้าในการจัดพิมพ์ อันเนื่องมาจากการขอลิขสิทธิ์จัดพิมพ์บทวิจารณ์ที่เป็นภาษาต่างประเทศจากสำนักพิมพ์ในประเทศต่างๆ จำเป็นต้องใช้เวลาเพื่อติดต่อและดำเนินการ ทำให้ไม่สามารถประเมินประสิทธิภาพของสรรนิพนธ์ในภาพรวมได้ว่าเหมาะสมกับผู้รับหรือผู้อ่านกลุ่มใด ความเชื่อมโยงระหว่างโครงการภาคแรกกับโครงการภาคสอง จึงดำเนินไปด้วย

หลักการร่วม ที่ว่าด้วยการจัดกิจกรรมพัฒนาการวิจารณ์ในรูปแบบต่างๆ และเสนอข้อบ่งชี้จากโครงการภาคแรก ในเรื่องการขาดแคลนตำราการวิจารณ์

4. ความเชื่อมโยงกับการวิจัยการรับการวิจารณ์

ในการจัดกิจกรรมต่างๆ ของสาขาศิลปะการละคร มีทั้งที่เป็นการจัดเพื่อให้ผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทรรศนะวิจารณ์ในรูปแบบมุขปาฐะ และมีทั้งที่เป็นการจัดเพื่อให้มีการเขียนบทวิจารณ์เป็นลายลักษณ์อักษร ดังที่ได้จัดกิจกรรมเสวนา “ชวนนักวิจารณ์ชมละคร” 2 ครั้ง (อ่านรายละเอียดการวิเคราะห์กิจกรรมดังกล่าวได้ในข้อ 5) พบข้อบ่งชี้ที่แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมการวิจารณ์ในระบบมุขปาฐะยังคงความเข้มข้นอยู่ในสังคมไทย ด้วยเป็นกิจกรรมที่สามารถแสดงปฏิกิริยาได้ทันที ในขณะที่การวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรจะมีข้อจำกัดด้านเวลา ด้านความรู้ ความมั่นใจในความคิดเห็นของตนเอง และพื้นที่ในการเผยแพร่สู่สาธารณะ ทำให้บทวิจารณ์ไม่สามารถทำหน้าที่ของตนในบทบาทที่เป็น *กิจสาธารณะ* ได้ คำถามที่เกิดขึ้นจากข้อสังเกตนี้ก็คือ บทวิจารณ์ละครยืนอยู่ ณ จุดใดของสังคมไทย และยังเป็นที่ต้องการหรือไม่ในวงการศิลปะการละคร

เมื่อได้เชื่อมโยงกับการวิเคราะห์บทสัมภาษณ์กลุ่มผู้รับงานวิจารณ์ ในโครงการวิจัยการรับการวิจารณ์ พบว่า ปรากฏการณ์ที่ชัดเจนที่สุดจากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้รับทั้ง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ที่อยู่ในสาขาศิลปะการละคร กลุ่มนักศึกษาในสาขาฯ และกลุ่มผู้อยู่นอกสาขาศิลปะการละคร นั้น กลุ่มบุคคลที่อยู่ในวงการศิลปะการละครให้ความสำคัญต่อการวิจารณ์ทั้งที่เป็นระบบมุขปาฐะและการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรมากที่สุด บุคคลกลุ่มนี้เรียกร้องให้มีการวิจารณ์ทั้งสองรูปแบบและเห็นความสำคัญของบทวิจารณ์ในฐานะที่เป็น “กระจก” สะท้อนผลงานสร้างสรรค์ของตน และยังเป็น “บันทึกทางประวัติศาสตร์” ให้กับผลงานสร้างสรรค์ละครแต่ละเรื่องอีกด้วย นอกจากนี้ บุคคลในสาขาฯ ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงความกังวลของวงการศิลปะการละคร ที่จะสื่อสารให้คนทั่วไปเข้าใจผลงานการละครได้ และเห็นว่าบทวิจารณ์จะสามารถทำหน้าที่สื่อสารกับบุคคลนอกวงการได้ และคงเป็นด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้เอง ที่ทำให้วงการศิลปะการละครที่แม้จะมีสำนัก หรือสังกัด กำกับอยู่ แต่สำนักหรือสังกัดนี้มีได้ปรากฏเป็นกระแสหลัก หรือกระแสรองที่สร้างอิทธิพลใดๆ ให้กับวงการศิลปะการละคร กลุ่มบุคคลในวงการฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มนักแสดงที่อาสาเข้ามาทำงานการละคร จึงเป็นกลุ่มที่เกาะเกี่ยวกันด้วยความเอื้ออาทร และตระหนักถึงบทบาทของบทวิจารณ์ที่มีความสำคัญต่อวงการ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในขณะที่กลุ่มนักศึกษาโดยส่วนใหญ่มีมุมมองต่อบทวิจารณ์ละครในฐานะที่เป็น “คลังความรู้” และ “คลังคำตอบ” ให้กับการศึกษาศิลปะการละคร และสำหรับกลุ่มผู้อยู่นอกสาขาศิลปะการละคร นั้น พบว่าไม่คุ้นเคยกับการอ่านบทวิจารณ์บทละครเท่าใดนัก ด้วยข้อจำกัดของความรู้ในการจัดแสดงละคร ส่งผลต่อความสม่ำเสมอในการตีพิมพ์บทวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ อีกทั้งด้วยความคุ้นเคยกับบทวิจารณ์ภาพยนตร์ ที่ทำหน้าที่ประหนึ่ง “ผู้ช่วย” ในการตัดสินใจเลือกชมภาพยนตร์เรื่องใดเรื่องหนึ่ง อีกทั้ง “งานต้นแบบ” ที่เป็นภาพยนตร์ ก็สามารถหาชมได้โดยง่าย

อนึ่ง จากบทสัมภาษณ์ของกลุ่มผู้รับการวิจารณ์โดยส่วนใหญ่มีข้อสังเกตว่า ความสนใจในภาพยนตร์และการติดตามอ่านบทวิจารณ์ภาพยนตร์ของผู้รับ มีได้เอื้อประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจบทวิจารณ์ละครเท่าใดนัก ด้วยบริบทของศิลปะการละครที่มีความแตกต่างจากภาพยนตร์ อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ในการชมละครเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ผู้รับที่คุ้นเคยกับบทวิจารณ์ภาพยนตร์สามารถทำความเข้าใจบทวิจารณ์ละครได้ง่ายขึ้น แต่ถ้าขาดประสบการณ์การสัมผัสงานละครแล้ว ก็อาจยากที่จะเข้าใจเนื้อหาของละครและบทวิจารณ์ละครได้ต้องแท้ ขณะเดียวกัน กลุ่มผู้รับการวิจารณ์ที่เป็นผู้สัมผัส สร้างสรรค์ หรือคุ้นเคยกับละครเป็นอย่างดี กลับอาศัยบทวิจารณ์ภาพยนตร์และติดตามชมภาพยนตร์เป็นการทดแทนละครและบทวิจารณ์ละครที่ค่อนข้างหายากได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะมีภาพยนตร์ให้เลือกชมเป็นจำนวนมากและมีสม่ำเสมอ การสร้างประสบการณ์และการทำความเข้าใจที่สั่งสมจนกลายเป็นองค์ความรู้ด้านภาพยนตร์ของคนในสังคมจึงไม่ใช่เรื่องยาก

นับได้ว่า การวิจัยการรับการวิจารณ์ ตอบคำถามจากข้อสังเกตของสาขาศิลปะการละครถึงจุดยืนของบทวิจารณ์ละครในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ ยังปรากฏข้อมูลที่ว่าด้วย ความเคลื่อนไหวของวงการศิลปะการละคร ที่กลุ่มละครใหญ่ๆ มีชื่อเสียงมานาน ไม่ค่อยมีผลงานปรากฏสู่สาธารณะ ในขณะที่มีกลุ่มละครเล็กๆ เกิดขึ้นมากมาย ทั้งเกิดขึ้นโดยเฉพาะกิจ และโดยถาวร กรณีนี้ส่งผลต่อความเชื่อมั่นในการติดตามผลงานของกลุ่มผู้รับที่เป็นบุคคลนอกสาขาด้วยเช่นกัน

5. บทวิเคราะห์กิจกรรมที่ดำเนินการในภาคสอง

5.1 ความสำคัญของการวิจารณ์

กิจกรรมต่างๆ ที่สาขาศิลปะการละครได้จัดขึ้น โดยเฉพาะกิจกรรมการเสวนา "ว่าด้วยทิศทางการสร้างหนังสือ/ตำราว่าด้วยการวิจารณ์" ทั้ง 3 ครั้ง การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ "ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนในการศึกษาการวิจารณ์ละคร" และกิจกรรมอื่นๆ มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่ประกอบไปด้วยอาจารย์ นักวิชาการด้านศิลปะการละคร นักวิจารณ์ นักปฏิบัติ นักศึกษา และกลุ่มผู้สนใจทั่วไป ซึ่งผู้เข้าร่วมกิจกรรมทุกกลุ่มนี้ ให้ความสำคัญต่อการวิจารณ์ในทัศนะที่แตกต่างกันไป

แวดวงการศึกษาในบริบทสังคมไทยอาจแบ่งนักวิจารณ์ได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มอาจารย์และนักวิชาการที่เขียนบทวิจารณ์ตีพิมพ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ และกลุ่มนักวิจารณ์ที่เป็นผู้สื่อข่าวประจำสื่อสิ่งพิมพ์ สำหรับกลุ่มนักวิจารณ์ที่เป็นผู้สื่อข่าวนั้น ให้น้ำหนักกับบทบาทของ "ผู้สื่อข่าว" มากกว่าบทบาทของ "นักวิจารณ์" และยินดีที่จะเรียกตนเองว่าเป็น "ผู้สื่อข่าวที่ชอบดูละคร" ซึ่งทำหน้าที่ที่หลากหลายผ่านบทวิจารณ์ที่ตีพิมพ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ที่ตนสังกัด โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ "ผู้อ่าน" การวิจารณ์ของผู้สื่อข่าวต้องทำหน้าที่เชิญชวนให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกริเริ่มไปชมละคร โดยจำเป็นที่จะต้องศึกษาข้อมูลล่วงหน้าภายในเวลาที่จำกัด เพื่อเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนอีกทางหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดด้านเวลาของการข่าว ที่ต้องมีความสดใหม่ การวิจารณ์ที่เกิดขึ้นจึงไม่อาจที่จะเป็นงานเขียนที่ละเอียดลึกซึ้งได้ อีกทั้งต้องคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อฝ่ายผู้สร้าง งานเขียนที่เกิดขึ้นจึงมักเป็นไปในลักษณะของการ "อะลุ่มอล่วย" นอกจากนี้ เงื่อนไขของ

สื่อที่ผูกติดอยู่กับวงธุรกิจโดยอาศัยรายได้จากการโฆษณา เป็นอุปสรรคอีกประการหนึ่งที่ทำให้การวิจารณ์ของผู้สื่อข่าวขาด “เสรีภาพ” ที่จะแสดงทัศนะอย่างตรงไปตรงมา ด้วยหลายครั้ง ผู้จัดละครก็อยู่ในวงธุรกิจที่เป็นลูกค้าของตัวเอง ดังนั้น แม้จะตระหนักว่า การวิจารณ์มีความสำคัญต่อผู้อ่าน และผู้ปฏิบัติ แต่เงื่อนไขของระบบทุนยังเป็นสิ่งที่กำกับสื่อ หรือกำกับนักวิจารณ์ที่อยู่ในฐานะผู้สื่อข่าวด้วยเช่นกัน

สำหรับกลุ่มอาจารย์และนักวิชาการที่ทำหน้าที่เป็นนักวิจารณ์ด้วยนั้น แม้จะมีเสรีภาพในการแสดงทัศนะวิจารณ์มากกว่ากลุ่มผู้สื่อข่าว แต่กระนั้น ก็ยังมีปรากฏการณ์ใกล้เคียงกับผู้สื่อข่าว เมื่อบรรณาธิการข่าวเห็นว่า มีข้อความแสดงทัศนะวิจารณ์ใดที่อาจส่งผลกระทบต่อลูกค้าของสื่อ บรรณาธิการก็อาจตัดข้อความเหล่านั้นมิให้ปรากฏอยู่ในสื่อสิ่งพิมพ์เช่นกัน และสำหรับบทบาทผู้สอนของกลุ่มอาจารย์และนักวิชาการ กลุ่มนี้จะมีความเห็นว่า การปลูกฝังวัฒนธรรมการวิจารณ์แก่นักศึกษามีได้ผูกติดอยู่กับวิชาที่ว่าด้วยการวิจารณ์เท่านั้น ด้วยการเรียนการสอนศิลปะมิได้มีมาตรฐานหรือตัวชี้วัดที่ตายตัว ศิลปะไม่มีถูกหรือผิด คำตอบที่ถูกต้องมิได้มีเพียงคำตอบเดียว และด้วยเหตุที่การศึกษาศิลปะการละครนั้นผูกโยงกับความเป็นมนุษย์ ซึ่งมีบริบททางสังคม การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ความคิดเชิงวิจารณ์ที่จะสามารถวิเคราะห์ ตีความ จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเรียนการสอนศิลปะการละคร

ในกลุ่มผู้ปฏิบัติเอง ทั้งที่เป็นผู้สร้างและผู้แสดง ให้ความสำคัญต่อการวิจารณ์เป็นอย่างสูง ทั้งที่เป็นการวิจารณ์ในระบบมุขปาฐะ และที่เป็นลายลักษณ์อักษร ด้วยการวิจารณ์ทั้งสองลักษณะมีผลกระทบโดยตรงต่อผู้ปฏิบัติ และเชื่อว่ากิจกรรมการวิจารณ์หลังการแสดงหรือการพูดคุยขอความเห็นจากผู้ชมรวมไปถึงนักวิจารณ์เป็นกิจกรรมที่จำเป็น ทั้งนี้เพื่อเป็นการตรวจสอบว่าผลงานสร้างสรรค์ของตนนั้นบรรลุจุดมุ่งหมายหรือไม่ อย่างไร แต่กิจกรรมการวิจารณ์ในระบบมุขปาฐะนี้ เป็นการแสดงปฏิกิริยาโดยฉับพลัน ซึ่งอาจทำให้ผู้แสดงความเห็นไม่มีโอกาสคัดสรรถ้อยคำให้ถี่ถ้วน การกระทบกระทั่งอารมณ์ความรู้สึกจึงเกิดขึ้นได้ อันเป็นข้ออ่อนของการแสดงทัศนะวิจารณ์ในระบบมุขปาฐะ ขณะเดียวกัน การวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรก็เป็นสิ่งที่บุคคลกลุ่มนี้เรียกร้องตลอดมา ด้วยเห็นความสำคัญของบทวิจารณ์ในฐานะที่เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ของละครเวทีเรื่องหนึ่ง ๆ หลังจากการแสดงได้จบลง การวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรเปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติได้มีเวลาอ่านทบทวนข้อวิจารณ์ ซึ่งส่งผลต่อการทำความเข้าใจผลงานการนำเสนอการแสดง และช่วยให้มองเห็นข้อบกพร่องที่อาจมองข้ามไป และอีกประการหนึ่ง กลุ่มผู้ปฏิบัติเห็นว่าบทวิจารณ์เป็นการสร้างพื้นที่ให้ผู้วิจารณ์ได้แสดงความเห็นอย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องปะทะกับผู้ปฏิบัติโดยตรง การแสดงปฏิกิริยาทั้งโดยมุขปาฐะ หรือลายลักษณ์อักษรของผู้วิจารณ์นับเป็นสิ่งที่ดีกว่า “ความเฉยเมย” หรือไม่มีปฏิกิริยาใดต่อผลงานสร้างสรรค์ของกลุ่มบุคคลกลุ่มนี้

สำหรับกลุ่มนักศึกษาในสาขาศิลปะการละคร มีทัศนะต่อ “การวิจารณ์” ในทางบวก และมีความเห็นเช่นเดียวกับกลุ่มอาจารย์และนักวิชาการที่ว่า การวิจารณ์มีอยู่ใน “กระบวนการเรียนการสอน” ศิลปะการละครโดยไม่จำเพาะวิชาการวิจารณ์เท่านั้น การวิจารณ์เป็นกระบวนการที่จำเป็น และมีส่วนพัฒนาการเรียนรู้ของนักศึกษา กลุ่มนักศึกษาให้ความสำคัญต่อผู้สอนในด้าน

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนที่สร้างขึ้นภายในห้องเรียนเป็นอย่างมาก กระบวนการวิจารณ์ที่จะกระตุ้นและพัฒนาผู้เรียนได้ มีปัจจัยเกื้อหนุนจากบุคลิกภาพและจิตวิทยาของผู้สอนเป็นสำคัญ การแลกเปลี่ยนที่มีบรรยากาศผ่อนคลาย การเลือกเฟ้นถ้อยคำที่ไม่รุนแรง จะช่วยสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ผ่านกระบวนการวิจารณ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การใช้คำพูดรุนแรงอาจทำให้ผู้เรียนมีทัศนคติต่อศิลปะการละครไปในทางลบได้ง่าย

และในกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมของสาขาศิลปะการละคร ที่เป็นบุคคลทั่วไป ในที่นี้หมายถึงกลุ่มบุคคลที่มีได้อยู่ในแวดวงของศิลปะการละครร่วมสมัย ซึ่งอาจมาจากสาขานาฏศิลป์ หรือสาขาอื่นๆ อาจมีความประหม่าในการแสดงทัศนะวิจารณ์เมื่อเข้าร่วมกิจกรรมของสาขาศิลปะการละครบ้างในช่วงต้น แต่เมื่อเห็นว่าการบรรยากาศในการแลกเปลี่ยนมีความผ่อนคลาย และไม่มีลักษณะของการตัดสินว่าความคิดใดผิดหรือถูก การแลกเปลี่ยนทัศนะก็จะดำเนินไปอย่างกระตือรือร้น ความประหม่าในช่วงแรก อาจเกิดขึ้นจากความไม่มั่นใจว่าจะต้องใช้องค์ความรู้ด้านศิลปะการละครมากน้อยเพียงใดในการแสดงออกซึ่งการวิจารณ์ แต่เมื่อการแลกเปลี่ยนในระบบมุขปาฐะดำเนินไปในลักษณะของการแสดงปฏิกิริยาตอบรับต่อประเด็น หรือผลงานสร้างสรรค์ที่ได้ชมแล้ว องค์ความรู้ด้านศิลปะการละครก็มีใช้ข้อจำกัดในการแสดงทัศนะวิจารณ์ของกลุ่มบุคคลกลุ่มนี้อีกต่อไป ในแบบสอบถามของกิจกรรมบางกิจกรรม มีเสียงสะท้อนจากผู้เข้าร่วมที่กรอกแบบสอบถามถึง “โอกาส” ที่ได้แสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะซึ่งไม่เคยได้รับมาก่อน

อาจสรุปได้ว่า ทุกๆกลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรมของสาขาศิลปะการละคร ต่างตระหนักถึงความสำคัญของ “การวิจารณ์” ด้วยกันทั้งสิ้น แม้ว่าจะมีบริบทของความสำคัญที่แตกต่างกันออกไปก็ตาม การวิจารณ์จะเริ่มต้นได้ด้วยดี จำเป็นต้องมีบรรยากาศที่เปิดกว้างทางความคิด และให้อิสระในการแสดงออก หลัก “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” จึงเป็นหลักที่จะช่วยเกื้อหนุนให้กิจกรรมการวิจารณ์ เป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ดำเนินไปในทางบวกได้ ดังตัวอย่างจากกลุ่มนักศึกษา และกลุ่มบุคคลทั่วไป ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

5.2 มุขปาฐะ-ลายลักษณ์

สืบเนื่องจากข้อ 3.1 จะเห็นได้ว่า การวิจารณ์ในบริบทสังคมไทย เริ่มต้นด้วยวัฒนธรรมมุขปาฐะ ที่มีหลัก “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” เป็นปัจจัยเกื้อหนุน ด้วยตระหนักในความเข้มแข็งของวัฒนธรรมมุขปาฐะในสังคมไทย การดำเนินกิจกรรมต่างๆของสาขาศิลปะการละคร จึงอาศัยความเข้มแข็งนี้เป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดทวิวัจน์ (dialogue) ระหว่างผู้เข้าร่วมกิจกรรม ในประเด็นต่างๆที่ได้กำหนดขึ้น โดยสาขาศิลปะการละครทำหน้าที่บันทึกการสนทนาแลกเปลี่ยน และนำมาจับประเด็น วิเคราะห์ ให้เป็นลายลักษณ์อักษรในทุกกิจกรรม

การเริ่มต้นด้วยระบบมุขปาฐะ มีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อน ระบบมุขปาฐะสามารถเกิดขึ้นได้ทันทีซึ่งนับเป็นจุดแข็ง แต่จุดอ่อนก็คือ ระบบนี้ทำให้ผู้พูดอาจขาดความถี่ถ้วนในการพิจารณาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ผู้พูดอาจใช้ความรู้สึกส่วนตัวเป็นที่ตั้ง และอาจไม่ครอบคลุมทุกประเด็นที่ต้องการจะกล่าวถึง การยอมส่งผลกระทบในทางลบต่อทั้งผู้พูดและผู้ฟังได้

ในขณะที่ระบบลายลักษณ์มีข้อดีที่มีเวลาใคร่ครวญ ตรึกตรอง ค้นคว้าข้อมูล และหาเหตุผลประกอบความคิดเห็น แต่การเผยแพร่สู่สาธารณะได้นั้น หากไม่มีความสามารถเชิงวรรณศิลป์มาเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแล้ว การแสดงความเห็นในระบบลายลักษณ์ หรือการเขียนบทวิจารณ์ก็อาจไม่น่าสนใจก็เป็นได้

จากกิจกรรมต่างๆ ที่สาขาศิลปะการละครได้จัดขึ้น พบว่า ระบบมุขปาฐะมีส่วนสำคัญต่อการดำเนินงานวิจัยเป็นอย่างยิ่ง การพัฒนาจากระบบมุขปาฐะไปสู่ระบบลายลักษณ์ ไม่อาจกระตุ้นให้เกิดขึ้นได้ในกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรม แม้จะเป็นกลุ่มนักวิจารณ์เองก็ตาม การทำหน้าที่พัฒนาจากมุขปาฐะให้เป็นลายลักษณ์จึงเป็นหน้าที่หลักของผู้วิจัย ที่จะต้องรวบรวมประเด็นวิเคราะห์ และสังเคราะห์การทวิวจนของกลุ่มผู้เข้าร่วมให้เป็นหลักการ ความรู้ หรือแม้กระทั่งตั้งข้อสังเกตทั่วไปต่อทั้งบุคคล และวัฒนธรรมการวิจารณ์ในสังคมไทย ซึ่ง “ความเกรงใจ” ที่อาจเป็นอุปสรรคต่อวัฒนธรรมการวิจารณ์นั้น หากใช้หลัก “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” ในการสร้างบรรยากาศและประสบการณ์การวิจารณ์ที่ดีให้เกิดขึ้น ย่อมลบล้างอุปสรรคที่มีอยู่ในวัฒนธรรมไทยดังกล่าวมาแล้วได้

5.3 ขนบเก่า-ขนบใหม่

หลายๆ กิจกรรมที่สาขาศิลปะการละครได้จัดขึ้น โดยให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้ชมการแสดงหรือบันทึกเทปการแสดง เช่นละครเรื่อง “พิมพิลาไลย” กำกับโดย ปาริชาติ จีรวินนาภรณ์, “ลุยไฟ” โดย พรรัตน์ ดำรุง, “ตุ๊กตายอดรัก” โดยกลุ่มละครมะขามป้อม, “ผีเสื้อสมุทร” โดยณัฐ นวลงแพง จากกลุ่มละครเสาสง, และการแสดง “ศิลปะสองทางให้แก่นัก : จากป่าซาไก สู่ปากคอนกรีต” เพื่อเป็นตัวตั้งในการแลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์นั้น เป็นผลงานสร้างสรรค์จากวรรณคดี หรือวรรณกรรมบทละคร ที่มีขนบการแสดง และมีการตีความแต่เดิมมาอยู่แล้ว ซึ่งสร้างทัศนคติและสร้างชุดความคิดให้แก่สังคมไทยชุดหนึ่ง เช่น นางพิมพิลาไลยในเรื่องขุนช้างขุนแผน จะได้ชื่อว่าเป็น “นางวันทองหญิงสองใจ” หรือ นางผีเสื้อในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ก็จะเป็น “นางยักษ์” ที่ไม่น่าสงสาร หรือแม้แต่รักสามเส้าของ ลำหับ เฮนา และชมพลา ในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง “เงาะป่า” ของรัชกาลที่ 5 ก็ยังได้รับความสำคัญในฐานะที่เป็นความรักอันยิ่งใหญ่

แต่เมื่อกลุ่มละครหรือผู้กำกับได้นำวรรณกรรมเหล่านี้มาสร้างสรรค์เป็นผลงานละครที่สะท้อนบริบทปัจจุบัน การตีความใหม่ หรือการใส่รายละเอียดในการนำเสนอ การเลือกนำเสนอบางส่วน และไม่นำเสนอบางส่วนจึงเกิดขึ้น เช่น การตีความให้นางบุษบาในเรื่อง “อิเหนา” ให้อยู่ในบริบทของผู้หญิงปัจจุบัน ที่ตั้งคำถามกับ “ความรัก” และ “ขนบ” การแต่งงานที่ไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานของความรัก ในละครเรื่อง “ลุยไฟ” หรือแม้กระทั่ง การแสดงภาพนางสีดาถูกทศกัณฐ์หักยอดมงกุฎ และท้ายที่สุดนางสีดาได้ถอดมงกุฎนางออกต่อหน้าพระราม ในละครเรื่องเดียวกัน ก็คือการให้ “ผีนางวันทอง” ลุกขึ้นมาอธิบายตนเองเพื่อปฏิเสธข้อกล่าวหาว่าเป็น “หญิงสองใจ” ในเรื่องพิมพิลาไลย ก็ดี การนำเสนอนางผีเสื้อสมุทรที่ดูน่ารักน่าสงสาร และบูชาความรักเป็นสรณะ ในเรื่อง “ผีเสื้อสมุทร” และ การเลือกนำเสนอ “ความรัก” ของผู้ให้กำเนิด ที่กลายเป็น “ความทุกข์ของ

คนเป็น” เมื่อเห็นลูกๆของตนต้องตายเพราะ “ความรัก” ในการแสดง “จากป่าซาไก สู่ป่าคอนกรีต” เหล่านี้ ล้วนสร้างปฏิกริยาทั้งในด้านลบและด้านบวกต่อผู้ชม และนักวิจารณ์ ซึ่งเข้าร่วมกิจกรรมของสาขาศิลปะการละครเป็นอย่างมาก

การนำเสนอชนบทเก่าด้วยบริบทใหม่ ก่อให้เกิดคำถามถึงความเหมาะสมไม่เหมาะสม ความเคารพในตัวตน จนกระทั่งความกังวลในการทำความเข้าใจวรรณกรรมของผู้สร้าง ก่อนที่จะนำมาสร้างสรรค์ใหม่ด้วยชนบทใหม่ ที่ไม่มีมาตรวัดว่า ชนบทการแสดงแบบใหม่ (อะไรก็ได้ที่อยู่ตรงข้ามกับชนบทเก่า) มีความสมควรหรือไม่ เช่น ภาพการหักมงกฏนางสีดาโดยทศกัณฐ์ ไม่เคยเกิดขึ้นในชนบทการแสดงของนาฏศิลป์ และจะไม่มีวันเกิดขึ้น ด้วยถือเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม หรือการเลือกนำเสนอเฉพาะตอนท้ายของเรื่อง “เงาะป่า” ที่กล่าวถึงความเศร้าโศกของบิดามารดาของลำหับ เฮนา และชมพลา ก็มีข้อติดถึงการตลาดของความยิ่งใหญ่ของวรรณคดี ที่มีจุดมุ่งหมายนำเสนอประเด็นความรักของหนุ่มสาว ตามการตีความในชนบทเดิม

เมื่อเปรียบเทียบกับกิจกรรมเวทีวิจารณ์หลังละครเรื่อง “ตุ๊กตายอดรัก” พระนิพนธ์ละครร้องของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มาจัดแสดง โดยพยายามรักษาแนวเรื่องเดิม และวิธีการนำเสนอละครร้องไว้ ซึ่งนักวิจารณ์ได้แสดงปฏิกริยาในทางบวก ต่อความพยายามที่จะอนุรักษ์ชนบทการแสดงแบบเก่าไว้ได้อย่างมีอรรถรส การแลกเปลี่ยนถกเถียงที่ก่อให้เกิดกิจกรรมทางปัญญา ที่มีทั้งความเห็นร่วมหรือความเห็นต่าง ไม่ค่อยมีปรากฏในวงเสวนาครั้งนี้เท่าใดนัก

เมื่อชนบทเก่าปะทะชนบทใหม่ คำตอบคงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงว่า ชนบทใดถูกต้อง หรือชนบทใดไม่สมควร แต่สิ่งที่สาขาศิลปะการละครได้ตระหนักก็คือ บรรยากาศการวิจารณ์และการแลกเปลี่ยนทั้งในกลุ่มบุคคลในสาขาและนอกสาขา ทั้งที่มีวัยใกล้เคียงกันและมีวัยแตกต่างกัน เต็มไปด้วยความคึกคักและเปี่ยมด้วยพลังทางปัญญา นอกจากนี้ ยังได้สะท้อนให้เห็นชุดความคิดของกลุ่มบุคคลที่มาจากสาขาต่างๆ รวมถึงวัยของผู้เข้าร่วมกิจกรรม ที่มีผลต่อการแสดงปฏิกริยาต่อประสบการณ์การสัมผัสงานสร้างสรรค์ที่แตกต่างกันออกไปด้วย อย่างไรก็ตาม ความสามารถเชิงวิจารณ์ไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับวัยของผู้วิจารณ์เสมอไป ด้วยหลายๆครั้งที่ผู้มียุควุฒิเองก็ติดอยู่ในกับดักของชุดความคิดหนึ่ง ที่สร้างกำแพงปิดกั้นประสบการณ์ใหม่ๆได้เช่นกัน

ภาพรวมของกิจกรรมต่างๆที่สาขาศิลปะการละครได้จัดให้มีขึ้น อาศัยองค์ประกอบต่างๆ ทั้งที่เป็นบทวิจารณ์จากสรณินพนธ์ บทวิจารณ์ที่เผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์ร่วมสมัย นักวิจารณ์ที่มีอยู่ในสังคมไทย นักวิชาการที่สนใจการวิจารณ์ ปรากฏการณ์ในแวดวงศิลปะการละคร และกลุ่มนักปฏิบัติที่ตระหนักถึงความสำคัญของการวิจารณ์ ดังนั้น น้ำหนักของกิจกรรมที่จัดจึงเน้นไปที่ละครเวทีร่วมสมัยมากกว่าละครไทย อันอาจหมายรวมไปถึง โขน ละคร นาฏศิลป์ ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ฯลฯ ซึ่งมีผลงานมากมายที่น่าสนใจ หากแต่ด้วยเงื่อนไขประการทั้งปวงขององค์ประกอบ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้มีอาจจัดกิจกรรมครอบคลุมไปถึงการละครไทยได้ทั้งหมด แต่กระนั้น ก็นับเป็นข้อเสนอในการดำเนินงานวิจัยต่อไปในอนาคตได้เป็นอย่างดี และเห็นควรที่จะมีงานวิจัยการวิจารณ์ที่เกี่ยวกับละครไทยหรือศิลปะการแสดงในสังคมไทยที่ครอบคลุมทุกสาขา และไม่มุ่งเน้นเพียงการอนุรักษ์ แต่เป็นไปเพื่อการพัฒนา

6. การวิจารณ์ในฐานะกิจสาธารณะและพลังทางปัญญาของสังคม

กิจกรรมต่างๆของสาขาศิลปะการละครมุ่งเน้นการกระตุ้นให้การวิจารณ์เป็น “กิจสาธารณะ” อาทิกิจกรรม การเสวนา : ชวนนักวิจารณ์ชมละคร ครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2, การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์ละคร” ที่มีการจัดแสดงละครเวทีเรื่อง “นอนไม่หลับ” ของกลุ่มละครแปดคูณแปด, การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์สัญจร” ทั้ง 3 ครั้ง, การประชุมใหญ่ประจำปีครั้งที่ 2 ที่มีการจัดการแสดง “จากป่าซาไก สู่ป่าคอนกรีต” รวมทั้ง การเสวนาหลังละคร 2 ครั้ง ที่โครงการวิจัยได้ร่วมกับคณะผู้จัดงานเทศกาลละครกรุงเทพ 2004 ให้มีเวทีวิจารณ์หลังการแสดงละครเรื่อง “ตุ๊กตายอดรัก” ของกลุ่มละครมะขามป้อม และเรื่อง “ผีเสื้อสมุทร” ของกลุ่มละครเสาสง

กิจกรรมดังกล่าวข้างต้น เป็นไปในลักษณะที่มีการแสดงเป็น “โจทย์” เพื่อกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้แลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ และอีกกิจกรรมคือ กิจกรรมการสัมมนา “เทศกาลละครกรุงเทพ กับ ความอยู่รอดของละครร่วมสมัย” ที่จัดขึ้นในวันที่ 30 พฤศจิกายน 2547 โครงการวิจัยได้เชิญผู้จัดและนักวิชาการที่ได้ติดตามความเป็นไปของเทศกาลมาโดยตลอด มาสะท้อนความคิดเห็นเกี่ยวกับเทศกาลนี้ในประเด็นดังกล่าว ซึ่งในกิจกรรมนี้ โครงการวิจัยได้ช่วยทำหน้าที่เป็นผู้วิเคราะห์ภาพรวมทั้งหมดของเทศกาล โดยมีโจทย์เป็น “เทศกาลละคร” เช่นเดียวกับการสัมมนา “ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนในการศึกษาการวิจารณ์ละคร” ที่จัดขึ้นในวันที่ 7 สิงหาคม 2547 โครงการวิจัยได้เชิญอาจารย์ผู้สอนวิชาการวิจารณ์ละคร และนักศึกษาในสาขาศิลปะการละครจากมหาวิทยาลัยต่างๆ มาร่วมแลกเปลี่ยนความเห็น โดยที่โครงการวิจัยเป็นผู้กำหนด “โจทย์” ที่เกี่ยวข้องกับ “การเรียนการสอนการวิจารณ์” เพื่อให้ผู้เข้าร่วมการสัมมนาทั้งสองกลุ่มได้สะท้อนความเห็นและแลกเปลี่ยนความเห็นซึ่งกันและกัน กล่าวได้ว่า เป็นความพยายามทำการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะได้เช่นกัน

สำหรับเป้าหมายในการปรับการวิจารณ์ศิลปะในวัฒนธรรมมุขปาฐะให้เป็นลายลักษณ์อักษร สาขาศิลปะการละครได้ผลิตบทวิจารณ์ละครทั้งที่ได้รับการตีพิมพ์ และที่เขียนขึ้นเพื่อประกอบการเสวนา “ชวนนักวิจารณ์ชมละคร” ดังต่อไปนี้

บทวิจารณ์ที่ได้รับการตีพิมพ์จำนวน 9 บท

- 6.1 เจตนา นาควัชระ. “เฟาสท์ มาราชอน (ฉบับภาษาไทย),” **กรุงเทพธุรกิจ** (จุดประกาย) (14 ต.ค. 2545)
- 6.2 ----- “คำกล่าวหาจากศาลาทวงศพ,” **กรุงเทพธุรกิจ** (จุดประกาย) (18 พ.ย. 2545)
- 6.3 ----- “ว่าด้วยพันธุนาการของสังขนิยม (ภาค2),” **กรุงเทพธุรกิจ** (จุดประกาย) (14 ต.ค. 2545)
- 6.4 พนิดา รูปนางกูร. “เด็กไทยรู้ทัน : มหกรรมบริภาษเด็ก,” **กรุงเทพธุรกิจ** (จุดประกาย) (28 พ.ย. 2545)
- 6.5 กรกช อัตตวิริยะนุภาพ. “ราชินีแห่งสี่ส้นกับการตีความใหม่,” **กรุงเทพธุรกิจ** (จุดประกาย) (2 ธ.ค. 2545)

- 6.6 ----- “เราจ่ายไม่ไหว เราไม่จ่าย ละครเสียดสีสังคมบริโภคนิยมได้อย่าง
สะใจ,” **ขวัญเรือน** (ปกัษ์แรก เม.ย. 2546)
- 6.7 พนิดา รูปนางกูร. “สงครามในแง่งามกับบทเพลงบรรเลงไม่รู้จบ,” **ขวัญเรือน** (ปกัษ์
หลัง ส.ค. 2546)
- 6.8 ----- “คู่กรรม : ฉบับละครเพลง,” **ขวัญเรือน** (ปกัษ์หลัง พ.ย. 2546)
- 6.9 พนิดา รูปนางกูร. “มหัศจรรย์ ผจญภัยเจ้าชายหอย,” **ขวัญเรือน** (ปกัษ์หลัง ก.พ.
2548)

บทวิจารณ์ที่เขียนขึ้นประกอบการเสวนา “ชวนนักวิจารณ์ชมละคร” จำนวน 2 บท

- 6.10 ภาสกร อินทุมาร. “เอ็ม. บัตเตอร์ฟลาย กับ การตายของผู้ไม่เป็นที่พึงปรารถนา”

- 6.11 พนิดา รูปนางกูร. “โจทย์ใหญ่ใน เอ็ม. บัตเตอร์ฟลาย”

นอกจากนี้ ยังมีผู้จัดทำหนังสือ “เครือข่ายละคร” ได้ติดต่อให้ผู้ประสานงานสาขาศิลปะการ
ละครเขียนสรุปข่าวเกี่ยวกับการสัมมนา “เทศกาลละครกรุงเทพ กับ ความอยู่รอดของละครร่วมสมัย”

สิ่งที่ปรากฏชัดในการปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะคือ ความสนใจของวงการศิลปะการ
ละครที่สะท้อนให้เห็นถึงความตระหนักในบทบาทของการวิจารณ์ โดยความพยายามที่จะจัดให้เวที
วิจารณ์หลังการแสดง การเชิญนักวิจารณ์ รวมทั้งหัวหน้าโครงการวิจัยการวิจารณ์และผู้ประสานงาน
สาขาศิลปะการละคร ให้ไปชมละครเพื่อรับการสะท้อนความคิดเห็น อีกทั้งแสดงความปรารถนาที่จะ
ให้มี “บทวิจารณ์” ผลงานของตนตีพิมพ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ นับเป็นปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นว่า
กลุ่มบุคคลในวงการศิลปะการละครยอมรับถึง “ความสำคัญ” ของการวิจารณ์ที่เป็นระบบมีมาตรฐานและ
ที่เป็นลายลักษณ์อักษร และตระหนักถึง “พลังทางปัญญา” ที่มาพร้อมกับการวิจารณ์ทั้งสองรูปแบบ

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ดังที่ได้กล่าวมา เป็นที่น่าติดตามว่า หากโครงการวิจัยสิ้นสุดลง
จะมีผู้ใดหรือกลุ่มบุคคลใดตระหนักถึง “พลังทางปัญญา” ที่มาจากการวิจารณ์ และทำหน้าที่ปรับการ
วิจารณ์ที่เป็นวัฒนธรรมมีมาตรฐานให้เป็นลายลักษณ์ เพื่อให้การวิจารณ์เป็นกิจสาธารณะอย่างแท้จริง

7. การสร้างเครือข่ายและประชาคมการวิจารณ์

ด้วยจุดมุ่งเน้นของโครงการวิจัยในภาค 2 ที่มุ่งเน้นการจัดกิจกรรมเชิงพัฒนาในรูปแบบของ
การจัดเสวนา สัมมนา และการจัดทำหนังสือ/ตำรา โดยที่โครงการวิจัยทำหน้าที่ตั้งโจทย์หรือ
“คำถาม” ให้แก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งในบางกิจกรรมเป็นกลุ่มผู้เข้าร่วมที่เป็นเป้าหมายของ
โครงการวิจัย และในบางกิจกรรมก็เป็นเวทีเปิดให้บุคคลทั่วไปที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อ
แลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นซึ่งกัน การจัดกิจกรรมในลักษณะเช่นนี้ เป็นการดึงดูดกลุ่ม
ผู้เข้าร่วมที่สนใจในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ในสาขาศิลปะการละคร ผลที่ตามมาก็คือ
เครือข่ายและประชาคมที่ตระหนักในพลังทางปัญญาที่เกิดขึ้นจากการวิจารณ์ในวัฒนธรรมมีมาตรฐาน
และวัฒนธรรมลายลักษณ์

เครือข่ายหรือประชาคมในสาขาศิลปะการละครสามารถแบ่งได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่ ดังนี้

- 7.1 กลุ่มนักวิชาการ ประกอบด้วยครู/อาจารย์ในสาขาศิลปะการละคร จากสถาบันอุดมศึกษา

7.2 กลุ่มศิลปิน ประกอบด้วยผู้สร้าง และผู้แสดงในวงการศิลปการละคร

7.3 กลุ่มนักวิจารณ์ ที่มาจากสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ

7.4 กลุ่มผู้สนใจทั่วไป

การสร้างเครือข่ายดังกล่าว นอกจากปัจจัยในด้านประเด็นที่ดึงดูดบุคคลให้มาร่วมแลกเปลี่ยนทรรศนะกันแล้ว ยังต้องอาศัยหลัก “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” การสร้าง “เวทีเปิด” ด้วยบรรยากาศที่เป็นมิตร ผ่อนคลาย ให้ทุกฝ่ายทั้งที่เป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมและวิทยากรได้สนทนาแลกเปลี่ยนความเห็น จึงเป็นสิ่งจำเป็น จะเห็นได้จากกิจกรรมการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์ละคร” ที่ได้จัดให้มีการแสดงละครเรื่อง “นอนไม่หลับ” เพื่อเป็นโจทย์ในการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างผู้เข้าร่วม ที่ประกอบด้วยศิลปินในวงการศิลปการละคร นักวิจารณ์ นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป โดยเฉพาะอาจารย์ทางด้านนาฏศิลป์จากสถาบันอุดมศึกษาในส่วนภูมิภาคนั้น มีแบบสอบถามที่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมนี้ได้สะท้อนประสบการณ์การเข้าร่วมกิจกรรมด้วยความพึงพอใจว่า เป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ อย่างที่ไม่เคยได้รับมาก่อน และในอีกหลายๆกิจกรรมที่อาศัยหลักมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ ทำให้ผู้เข้าร่วมผ่อนคลายจากภาวะตึงเครียด สร้างความพร้อมที่จะแสดงออกซึ่งทัศนะวิจารณ์ได้อย่างเต็มที่ อาจเป็นด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้ผู้เข้าร่วมหลายคนที่เคยเข้าร่วมกิจกรรมของสาขาศิลปการละครมาแล้ว ไม่ปฏิเสธการเข้าร่วมกิจกรรมต่อๆมาของสาขา

8. การสร้างหนังสือ/ตำรา

จากการวิจัยในโครงการภาค 1 ที่ผ่านมา ได้พบว่าองค์ประกอบของจุดด้อยของสถานภาพการวิจารณ์และการศึกษาการวิจารณ์ในสังคมไทย คือ การขาดแคลนตำราด้านการวิจารณ์ ส่งผลให้ขาดการส่งสมองค์ความรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของการวิจารณ์ ผนวกกับข้อเสนอแนะต่างๆของอาจารย์และนักวิชาการด้านศิลปการละคร ที่ได้เข้าร่วมกิจกรรม “สัมมนาว่าด้วยนัยทางการศึกษาของสรณิพนธ์ทวิจารณ์” ในโครงการวิจัยภาค 2 ที่ยืนยันถึงความต้องการด้านหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ สาขาศิลปการละครจึงได้จัดกิจกรรม “เสวนาว่าด้วยทิศทางการสร้างหนังสือ/ตำราว่าด้วยการวิจารณ์” ต่อเนื่องเป็นจำนวน 3 ครั้ง เป็นการเสวนาร่วมกับ กลุ่มผู้รู้ผู้ปฏิบัติทั้งรุ่นหนุ่มสาว และรุ่นอาวุโสในวงการศิลปการละคร และกลุ่มนักวิจารณ์อาชีพ เพื่อแสวงหาทิศทางการจัดทำหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ ที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อการศึกษาในระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การเสวนาร่วมกับกลุ่มผู้รู้ผู้ปฏิบัติรุ่นหนุ่มสาว มีข้อเสนอถึงการจัดทำหนังสือ/ตำราในลักษณะ “หลักการเบื้องต้นของการวิจารณ์” และมีเนื้อหาที่ให้ความรู้เกี่ยวกับนิยามคำศัพท์เฉพาะในสาขาศิลปการละคร ที่บุคคลนอกวงการอาจไม่เข้าใจความหมายในบริบทของการละคร รวมถึงคุณสมบัติของการเป็นนักวิจารณ์ และการวิจารณ์ในแนวทางต่างๆ

การเสวนาร่วมกับกลุ่มผู้รู้ผู้ปฏิบัติที่เป็นรุ่นอาวุโสในวงการศิลปการละคร มีข้อเสนอเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับรุ่นหนุ่มสาว ผนวกกับเนื้อหาที่กล่าวถึงสุนทรียศาสตร์และจริยธรรมของสาขาศิลปการละครเปรียบเทียบกับศิลปะสาขาอื่น นอกเหนือจากหลักการเบื้องต้นของการวิจารณ์

และในการเสวนาร่วมกับกลุ่มนักวิจารณ์อาชีพที่มาจากสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ นักวิจารณ์ต้องการ “แว่นตา” ที่จะช่วยให้เกิดมุมมองอันหลากหลายในการพิจารณาผลงานสร้างสรรค์ เช่น มุมมองทาง สังคมศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ฯลฯ รวมทั้งให้มีตัวอย่างประกอบที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของไทย ไม่ใช่เป็นการหยิบยืมประสบการณ์และทฤษฎีจากตะวันตก

ในการประชุมกลุ่มย่อยของการประชุมประจำปี ครั้งที่ 1 ของโครงการวิจัย ซึ่งได้มีการจัด แลกเปลี่ยนทัศนะในกลุ่มย่อยในกรอบของการสัมมนาทางวิชาการ “การสร้างตำราการวิจารณ์” เพื่อ กำหนดทิศทางของเนื้อหาและรูปแบบของหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ที่พึงประสงค์และยังประโยชน์ได้ ในวงกว้างนั้น ได้มีข้อเสนอให้จัดทำหนังสือ/ตำราจำนวน 2 เล่ม เล่มที่หนึ่งว่าด้วยปรัชญา สุนทรียศาสตร์ของศิลปะทั้ง 4 สาขา และเล่มที่สองว่าด้วยทัศนะวิจารณ์ต่างๆ ของสาขาศิลปะการ ละคร ที่ใช้ตัวอย่างผลงานสร้างสรรค์ที่เป็นของไทยประกอบเนื้อหา นอกจากนี้ที่ประชุมยังได้เสนอ รายชื่อบุคคลที่น่าจะเป็นผู้เขียนบทความในหนังสือ/ตำราทั้ง 2 เล่มอีกด้วย

สำหรับข้อเสนอจากที่ประชุมกลุ่มย่อยในการประชุมประจำปีครั้งที่ 1 ที่ให้จัดทำหนังสือ 2 เล่ม ดังกล่าว เมื่อพิจารณาร่วมกับข้อเสนอของกลุ่มบุคคลที่ได้เข้าร่วมการเสวนาว่าด้วยทิศทางการสร้าง หนังสือ/ตำราว่าด้วยการวิจารณ์แล้ว เห็นว่าข้อเสนอในการจัดทำหนังสือ/ตำราเล่มที่สอง เป็นที่ เรียกร้องจากกลุ่มบุคคลในวงการศิลปะการละคร และมีความเป็นไปได้ในการจัดทำให้แล้วเสร็จใน ระยะเวลาดำเนินการวิจัย สาขาศิลปะการละครจึงได้แสวงหาแนวร่วมหรือผู้เขียนบทความหัวข้อ ต่างๆ และได้มีการพบปะสนทนาเพื่อปรับทิศทางของเนื้อหาในแต่ละบท โดยมีข้อสรุปร่วมกัน ถึง ความพยายามที่จะอ้างอิงประสบการณ์และตัวอย่างจากวงการศิลปะการละครของไทยให้มากที่สุด ซึ่งมีหัวข้อและผู้เขียนบทความต่างๆ ดังต่อไปนี้

- 8.1 การวิจารณ์ศิลปะการละครในบริบทสังคมไทย โดย ปาริชาติ จิ่งวิวัฒนาภรณ์
- 8.2 ธรรมชาติของละคร โดย พนิดา รูปนางกูร
- 8.3 ข้อพินิจพื้นฐานเพื่อการวิจารณ์ละคร โดย เจตนา นาควัชระ
- 8.4 คุณสมบัติและจริยธรรมของนักวิจารณ์ โดย บัญชา สุวรรณานนท์
- 8.5 หน้าที่ คุณค่า และการประเมินคุณภาพการแสดงและบทวิจารณ์การแสดง โดย บัญชา สุวรรณานนท์
- 8.6 รูปแบบการวิจารณ์ โดย พนิดา รูปนางกูร
- 8.7 จิตวิทยาการวิจารณ์ละครในมิติของผู้สร้าง ผู้ชม และผู้วิจารณ์ละคร โดย อติศร จันทรสุข

ในการสร้างหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ดังกล่าว สาขาศิลปะการละครได้ประสานงานกับ คำนธ คุณะดิลก ผู้รู้ผู้ปฏิบัติในวงการศิลปะการละคร ให้เป็นผู้อ่านบทความต่างๆ ข้างต้น เพื่อพิจารณาถึง ความรวมและให้ข้อเสนอแนะต่างๆ จากหัวข้อบทความทั้ง 7 บทความ จะเห็นได้ว่า เนื้อหาของ หนังสือ/ตำราการวิจารณ์นี้ มุ่งเน้นที่จะให้ความรู้แก่ผู้อ่านหรือผู้ศึกษา ทั้งในด้านพื้นฐานความรู้ด้าน ศิลปะการละคร นัยประวัติด้านการวิจารณ์ในสังคมไทย และหลักการพื้นฐานด้านการวิจารณ์ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดผลกระทบในระยะยาวด้านการพัฒนาการวิจารณ์ในสังคมไทยต่อไป

9. จากศิลปะสองทางให้แก่งานสู่การวิจารณ์สองทางให้แก่งาน

ด้วยการวิจัยในโครงการ “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ภาค 2 นี้ ประกอบด้วยการวิจัยใน 4 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทักษะศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ มิติของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และ ทวิวัจน์ (dialogue) ระหว่างสาขาจึงเกิดขึ้น ซึ่งนับเป็นจุดเด่นอีกประการหนึ่งของโครงการวิจัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และ *สองทาง* ให้แก่งานระหว่างสาขา พัฒนาจากการแลกเปลี่ยนในการประชุมภายในของโครงการวิจัย ไปสู่การสร้างโจทย์ทดลองปฏิบัติการในการประชุมใหญ่ประจำปี ครั้งที่ 2 ซึ่งได้จัดกิจกรรมการแสดงดนตรี “เงาะป่า” โดย อภิสิทธิ์ วงศ์โชติ และการแสดง “จากป่าซาไก สู่ป่าคอนกรีต” โดยกลุ่มนักแสดงสมัครเล่น 3 คน คือ อารยา เนชขัมม์ วิลาสินี แก้ววิเชียร และสุวิมล ขุนทอง เพื่อประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ ต่อเนื่องจากการเสนอรายงานความก้าวหน้าของโครงการวิจัยในรอบปีที่ 2

สำหรับกิจกรรมการแสดง “จากป่าซาไก สู่ป่าคอนกรีต” นั้น โครงการวิจัยได้กำหนดบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “เงาะป่า” เพื่อทดลองสร้างงานในมิติใหม่ โดยเชื่อมโยงกับการแสดงดนตรีของ อภิสิทธิ์ วงศ์โชติ ในการนี้ สาขาศิลปะการละครได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ประสานงานการแสดง โดยติดต่อให้นักแสดงสมัครเล่นทั้ง 3 เข้าร่วมประชุมและรับโจทย์จากที่ประชุมไปดำเนินงานต่อทั้งในด้านของบทและการแสดง

การทำงานร่วมกันของผู้วิจัยทั้ง 4 สาขา อันได้แก่ วรรณศิลป์ ทักษะศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ นั้น ผู้วิจัยแต่ละสาขาต้องทำความเข้าใจและเรียนรู้ธรรมชาติของสาขาอื่น ด้วยแต่ละสาขาย่อมมีความเห็นจากมุมมองของตน สาขาศิลปะการละครต้องฟังพาสาขาวรรณศิลป์อยู่มากในด้านของเรื่องราวเนื้อหาหรือบทการแสดง ที่พยายามนำเสนอ 2 ประเด็นหลัก คือ ความรักของหนุ่มสาว และความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก โดยเน้นที่ประเด็นหลัง ภายใต้มนต์ทัศน์ที่ว่าด้วย “ทุกข์ของคนเป็น”

การทำงานร่วมกับสาขาทัศนศิลป์นั้นต้องอาศัยการทำความเข้าใจมากที่สุด ด้วยลักษณะการรับหรือสัมผัสประสบการณ์ทางศิลปะของทั้งสาขาศิลปะการละครและสาขาทัศนศิลป์นั้น เป็นการรับโดยใช้ประสาทสัมผัสตาเป็นพื้นฐาน อีกทั้งสาขาทัศนศิลป์เองก็มีการนำเสนอผลงานในลักษณะของการแสดงที่เรียกว่า performance art ที่แตกต่างจากขอบของ performing art หรือศิลปะการแสดง ในด้านการลำดับเรื่องราวที่จำเป็นต้องมี จุดเริ่มต้น จุดขัดแย้ง และจุดจบเรื่อง ขณะที่การแสดง performance art จะมุ่งเน้นเพียงประเด็นที่ต้องการนำเสนอ โดยอาจไม่จำเป็นต้องมีเรื่อง (story) ก็ได้ กระนั้น จุดร่วมหรือความสอดคล้องกันของทั้งสองสาขาก็มีอยู่หลายประการ อาทิ การกำหนดภาพหรือการวาง “องค์ประกอบของภาพ” (composition) “เส้นสาย” ต่างๆที่เกิดขึ้นจากการแสดงหรือมาจากลีลาการเคลื่อนไหว (movement) และการใช้ผ้าสีแดงผืนยาวเป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดง รวมถึงการกำหนด “สี” ด้วยเครื่องแต่งกายของนักแสดงที่มีสีดำและแดง และสีต่างๆจากแสงไฟที่ใช้ความสว่างและสร้างบรรยากาศ ซึ่งทั้งหมดนี้อาจเรียกได้ว่าเป็น “ประติมากรรมที่มีชีวิต” ในมุมมองของทัศนศิลป์ นอกเหนือจากการนำภาพหัวข้อข่าวหนังสือพิมพ์ ตลอดจนการนำภาพประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก มาจัดฉายประกอบการแสดง

ในขณะที่สาขาสังคีตศิลป์ อันเป็นส่วนของการรับประสบการณ์ด้วยการฟัง จะทำหน้าที่เอื้อให้ภาพที่เกิดขึ้นบนเวทีมีมิติทางอารมณ์ที่ชัดเจนขึ้น อย่างไรก็ตาม ด้วยเงื่อนไขของผลงานดนตรีของ อภิสิทธิ์ วงศ์โชติ ที่มีอยู่แล้ว การทำงานร่วมกับสาขาสังคีตศิลป์จึงเป็นการเลือกและจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของดนตรีในการแสดงละคร

เมื่อการแสดงสิ้นสุดลง พบว่า การวิจารณ์หลังการแสดงในกลุ่มย่อยและการอภิปรายรวมกัน กลุ่มผู้เข้าร่วมที่มาจากสาขาทัศนศิลป์สามารถเข้าใจการแสดง “จากป่าซาไก สู่ป่าคอนกรีต” ได้อย่างดี ขณะที่กลุ่มผู้เข้าร่วมจากสาขาวรรณศิลป์มีความกังวลเกี่ยวกับการ “ตีความใหม่” ที่อาจทำให้ผู้รับเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนต่อตัวบทเดิมก็เป็นได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเล่าเรื่องผ่านการแสดงที่มีได้เล่าทั้งเรื่อง แต่เลือกหยิบตอนหนึ่งตอนใดหรือประเด็นหนึ่งประเด็นใดจากวรรณกรรมมาสร้างสรรค์ให้เป็นผลงานการแสดง ซึ่งเป็นที่น่ากังวลใจว่า ผู้สร้างสรรค์ได้ทำความเข้าใจวรรณกรรมทั้งเรื่องอย่างถ่องแท้หรือไม่ อย่างไรก็ตาม “โจทย์” ของการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในกิจกรรมนี้ ก่อให้เกิด ทวิวิจน์ ระหว่างสาขาในกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างเข้มข้น และก่อให้เกิดมุมมองใหม่ ประเด็นใหม่ ที่แตกหน่อออกมาจาก การวิจารณ์ส่องทางให้แก่นัก เป็นอันว่า พลังทางปัญญา ได้เกิดขึ้นแล้ว

10. นัยทางการศึกษาของงานวิจัย

กิจกรรมของสาขาศิลปะการละครหลายๆกิจกรรมมีนัยทางการศึกษาที่เป็นการศึกษาในระบบและการศึกษาสำหรับประชาชน การจัดสัมมนาว่าด้วยนัยทางการศึกษาของวรรณิพนธ์ทวิวิทัศน์ ซึ่งนับได้ว่าเป็นกิจกรรมนาร่องเพื่อการประเมินศักยภาพของวรรณิพนธ์ทวิวิทัศน์จากโครงการภาค 1 นั้น มีข้อสรุปจากอาจารย์นักวิชาการว่า วรรณิพนธ์สามารถนำไปใช้ในการเรียนการสอนการวิจารณ์และรายวิชาต่างๆในสาขาศิลปะการละครได้ โดยขึ้นอยู่กับการนำไปปรับใช้ให้เหมาะสม

การจัดทำหนังสือ/ตำราการวิจารณ์ละครเป็นกิจกรรมที่สืบเนื่องมาจากข้อเสนอในการสัมมนาว่าด้วยนัยทางการศึกษาฯ ที่ให้ข้อเสนอแนะว่า การจัดทำหนังสือ/ตำราการวิจารณ์จะช่วยปิด “ช่องโหว่” ของความรู้ความสนใจด้านศิลปะการละครที่มีทั้งในกลุ่มนักศึกษาวิชาการละคร และบุคคลทั่วไปที่สนใจติดตามผลงานสร้างสรรค์ด้านการละครได้

อีกทั้งการจัดกิจกรรมอื่นๆ ที่เปิดโอกาสให้ผู้สนใจทั้งในและนอกวงการศิลปะการละครได้แลกเปลี่ยนความเห็น โดยมีผลงานสร้างสรรค์ หรือในบางครั้งก็มี “โจทย์” ที่สาขาได้ตั้งขึ้น เป็นตัวตั้งเพื่อเป็นประเด็นการแลกเปลี่ยน เช่นในกิจกรรมการสัมมนา “การวิจารณ์ละคร” ที่สาขาศิลปะการละครได้ประสานให้นิกร แซ่ตั้ง จากกลุ่มละครแปดคูณแปด มาจัดการแสดงสดเรื่อง “นอนไม่หลับ” ให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาได้รับชม และแลกเปลี่ยนกันในกลุ่ม เพื่อนำความเห็นในกลุ่มย่อยมาเสนอในที่ประชุมรวม โดยมีผู้สร้างสรรค์ คือ นิกร แซ่ตั้ง ร่วมฟังและสนทนาด้วย จากนั้นก็ได้มีการสังเคราะห์ข้อเสนอจากกลุ่มย่อยทุกกลุ่ม ให้เป็นหลักการวิจารณ์ที่ผู้เข้าร่วมที่มาจากหลากหลายสาขาได้ใช้ในการวิเคราะห์และแลกเปลี่ยนทัศนวิจารณ์ โดยมีวิทยากรคือ อลงกรณ์ ปรีธุพิพงศ์ และผู้ประสานงาน

สาขาศิลปะการละครสรุปออกเป็นหลักการ 2 คือ หลักการวิจารณ์เบื้องต้น และ ขั้นตอนในการวิจารณ์ดังต่อไปนี้

10.1 หลักการวิจารณ์เบื้องต้น

10.1.1 วิจารณ์จากความรู้สึก

- ชอบ – ไม่ชอบ (เห็นด้วย – ไม่เห็นด้วย)
- อะไรที่เป็นจุดเด่นที่สุด หรือ ด้อยที่สุด

10.1.2 วิจารณ์บทละคร

- โครงสร้าง : โครงเรื่องหลัก : โครงเรื่องรอง
- สารที่ละครต้องการจะสื่อ

10.1.3 วิจารณ์การแสดงของนักแสดง (ทักษะการแสดงและรายละเอียดในการแสดง)

- สมมติในการแสดง
- การเข้าถึงตัวละคร (นักแสดงทำให้ผู้ชมเชื่อได้หรือไม่)
- ทักษะการใช้เสียง การออกเสียง
- การใช้ภาษากาย สีหน้า แววตา
- จังหวะการแสดง ช้าหรือเร็ว
- พลังในการแสดง (energy)
- การใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดง

10.1.4 วิจารณ์กลวิธีการนำเสนอ

- การนำรูปแบบการแสดงอื่นมาประกอบ
- การให้ผู้ชมมีส่วนร่วมในการแสดง
- ความเหมาะสมสอดคล้อง

10.1.5 วิจารณ์องค์ประกอบการแสดง การทำหน้าที่ได้เหมาะสมมากน้อย

- ดนตรี, เสียงประกอบ
- ฉาก
- อุปกรณ์ประกอบฉาก
- เครื่องแต่งกาย
- การแต่งหน้า
- แสงสี (แสงไฟ และสีหลักที่ใช้ในฉาก)

10.1.6 ระดับของการวิจารณ์

- ระดับปรากฏการณ์
- ระดับของการวิเคราะห์
- ระดับของการตีความ

10.1.7 การวิจารณ์โดยการเปรียบเทียบ

10.2 ขั้นตอนในการวิจารณ์

10.2.1 เตรียมผู้วิจารณ์ ด้วยการให้พื้นฐานความรู้ในเรื่อง

- ลักษณะของละครรูปแบบต่างๆ
- องค์ประกอบของการสร้างละคร
- ผู้แสดงและกลุ่มเป้าหมาย
- การทำงานเบื้องหลัง
- หลักการจัดแสง
- ความรู้ด้านอื่นๆ

10.2.2 ให้สัมผัสนงานโดยตรง

10.2.3 วิเคราะห์ ด้วยวิธีการดังนี้

- จับกลุ่มระดมสมอง
- จับประเด็น
- พิจารณาองค์ประกอบ
- พิจารณาโครงสร้าง
- พิจารณาองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง

10.2.4 ผู้สอนเพิ่มเติมทักษะในด้านการสร้างมุมมองและการตั้งคำถาม หรือศึกษาเปรียบเทียบกับทฤษฎี

10.2.5 ลงมือฝึกเขียน

10.2.6 วิจารณ์งานวิจารณ์ เพื่อประเมินคุณค่างานวิจารณ์ว่าก่อให้เกิดพลังทางปัญญาได้หรือไม่

อาจกล่าวได้ว่า การจัดกิจกรรมครั้งนี้ เป็นการ จัด “กระบวนการศึกษา” โดยมี “ผู้เข้าร่วมเป็นศูนย์กลาง” และดึงความรู้ความสามารถที่ผู้เข้าร่วมได้แสดงปฏิกิริยาเมื่อสัมผัสนงานละครโดยผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะให้ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรหลักการวิจารณ์เบื้องต้น และขั้นตอนการวิจารณ์ได้

สำหรับในการสัมมนา “ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนในการศึกษาการวิจารณ์ละคร” ที่สาขาศิลปะการละครได้เชิญ นักศึกษาและอาจารย์ผู้สอนวิชาการละครและวิชาที่เกี่ยวข้องจากสถาบันอุดมศึกษาต่างๆในปริมณฑลกรุงเทพมหานครมาแลกเปลี่ยนกัน โดยสาขาฯได้ตั้งโจทย์การสัมมนาในครั้งนี้เป็นจำนวน 5 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. การศึกษางานต้นแบบ
 - 1.1 การชมละคร
 - 1.2 การศึกษาตัวบทละคร
2. การศึกษาบทวิจารณ์ละคร
3. การวิจารณ์ผลงานของนักศึกษา
 - 3.1 การวิจารณ์โดยอาจารย์
 - 3.2 การวิจารณ์โดยนักศึกษา

4. วิวาทะระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน

5. การเขียนบทวิจารณ์ละคร

การดำเนินการสัมมนาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มนักศึกษา และกลุ่มอาจารย์ จากนั้นจึงเป็นการเสนอข้อสรุปที่ได้จากทั้งสองกลุ่มในวงสัมมนารวม เพื่อให้แต่ละกลุ่มได้รับทราบความคิดเห็นจากทั้งสอง ซึ่งทั้งฝ่ายอาจารย์และฝ่ายนักศึกษาต่างเห็นความสำคัญของ “การวิจารณ์” ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ในสาขาศิลปการละคร ซึ่งต้องพึงพาการสร้างบรรยากาศในการเรียนการสอนที่เอื้อให้แต่ละฝ่ายได้วิวาทะซึ่งกัน

อย่างไรก็ตาม จากการสัมมนาดังกล่าวที่มีนัยทางการศึกษาต่อการศึกษาในระบบโดยตรงพบว่า “การวิจารณ์” ในบริบทของสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะภาค/สาขาวิชาศิลปการละคร เป็น “กระบวนการพัฒนาผู้เรียน” วิชาการละคร และสำหรับ “วัฒนธรรมการวิจารณ์” โดยเฉพาะการวิจารณ์ลายลักษณ์นับเป็น “ผลพลอยได้” จากสถาบันการศึกษา ด้วยสถาบันมิได้มุ่งผลิตนักวิจารณ์แต่อย่างใด

มีข้อสังเกตต่อเนื่องว่า หากเปรียบเทียบกับฝ่ายนักปฏิบัติทั้งที่เป็นผู้สร้างและผู้แสดง ซึ่งได้แสดงความปรารถนาที่จะได้เห็นบทวิจารณ์ผลงานของตนเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ หากสถาบันการศึกษาไม่มุ่งเน้นการผลิตนักวิจารณ์แล้ว ใครจะเป็นผู้สร้างนักวิจารณ์ หรือปล่อยให้ “ผลพลอยได้” ของกระบวนการศึกษาหรือสังคมเท่านั้น

นอกจากกิจกรรมดังกล่าวมาแล้วข้างต้น กิจกรรมอื่นๆ ที่มีนัยทางการศึกษาให้แก่ประชาชนทั่วไป คือกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้บุคคลทั่วไปได้แลกเปลี่ยนทัศนวิจารณ์หลังชมการแสดง ทั้งที่เป็นการแสดงสด และการชมผ่านแถบบันทึกภาพ เช่น กิจกรรมสัมมนา “การวิจารณ์สัญจร” ทั้ง 3 ภาค และการเสวนาหลังละครที่ได้จัดร่วมกับเทศกาลละครกรุงเทพ 2004 ผู้เข้าร่วมการสัมมนาและเสวนาต่างได้รับฟังวิทยากร และแลกเปลี่ยนประสบการณ์การสัมผัสงานสร้างสรรค์ ซึ่งก่อให้เกิดมุมมองใหม่และประสบการณ์ใหม่แก่ผู้เข้าร่วมที่อาจไม่คุ้นเคยกับกิจกรรมลักษณะนี้ ซึ่งในการสัมมนา “การวิจารณ์สัญจร” ได้มีผู้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นว่า ‘การสัมมนาในครั้งนี้ทำให้ประโยชน์ในการขยายโลกทัศน์และมุมมอง รวมทั้งสร้างทัศนคติในเชิงบวกเกี่ยวกับการวิจารณ์ ทำให้เห็นว่าการวิจารณ์มิได้มีคุณค่าแต่เพียงเรื่องของอารมณ์ แต่ยังทำให้เกิดการพัฒนาทั้งต่อผู้รับงานศิลปะและต่อตัวงานศิลปะเอง นอกจากนี้ยังทำให้ผู้รับงานวิจารณ์มีโลกทัศน์กว้างขึ้น มีความพึงพอใจพิจารณาต่องานศิลปะมากขึ้น และเข้าใจความหมายของคำว่า “ดีเพื่อก่อ”’

กิจกรรมต่างๆ ของสาขาศิลปการละครนับว่าเอื้อประโยชน์ต่อการศึกษาทั้งในระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยได้โดยตรง และด้วยการเล็งเห็นว่า วัฒนธรรมมุขปาฐะมีความเข้มแข็งใน

¹ รายงาน “พลังการวิจารณ์ : กรณีศึกษาจากวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคมศิลป์”, จุลสาร “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาค 2”, ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 มกราคม – มีนาคม 2547, หน้า 6 (ด้วยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สังคมไทย การสร้างทิวทัศน์ด้วยระบบมุขปาฐะ จึงเป็นอีกหนทางหนึ่งในการสร้าง *พลังทางปัญญา* ให้แก่สังคมไทย โดยผ่านมุมมองทางศิลปะ

11. หัยเชิงระเบียบวิธีวิจัย

รูปแบบของการดำเนินงานวิจัยในโครงการภาค 2 นี้ มีรูปแบบของกิจกรรมต่างๆ อาทิ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การเสวนา การประชุมวิชาการ การจัดทำหนังสือ/ตำรา และการเขียนบทวิจารณ์เผยแพร่ เป็นตัวตั้งในการทำงาน และสร้างประสบการณ์การวิจารณ์ การแลกเปลี่ยนทัศนะให้แก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรม โดยกำหนดโจทย์ต่างๆ จากปรากฏการณ์ทางศิลปะในสังคม เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการวิจารณ์

กิจกรรมที่สาขาศิลปะการละครกำหนดโจทย์ขึ้นจากปรากฏการณ์ในแวดวงศิลปะการละคร เช่น การจัดกิจกรรมเสวนา “ชวนนักวิจารณ์ชมละคร” เรื่อง *คู่กรรม* และเรื่อง *เอ็ม.บัตเตอร์ฟลาย* หรือกิจกรรม “เสวนาหลังละคร” เรื่อง *ตุ๊กตายอดรัก* และเรื่อง *ผีเสื้อสมุทร* ที่ได้จัดร่วมกับเทศกาลละครกรุงเทพ 2004

นอกจากการอาศัยปรากฏการณ์ทางศิลปะที่เกิดขึ้นในสังคมแล้ว สาขาศิลปะการละครยังได้สร้างปรากฏการณ์ให้กับแวดวงศิลปะการละคร โดยเป็น “ผู้จัด” ให้เกิดงานสร้างสรรค์ที่สร้างประสบการณ์ทางศิลปะแก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรม อาทิ การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์ละคร” ที่ได้เชิญนิกร แซ่ตั้ง จากกลุ่มละคร “แปดคูณแปด” มาจัดการแสดงเรื่อง *นอนไม่หลับ* เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้รับชม และแลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ในกลุ่มย่อย โดยที่สาขาศิลปะการละครทำหน้าที่วิเคราะห์และสกัดองค์ความรู้ที่ได้จากทัศนะวิจารณ์ของผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่ประกอบไปด้วย นักการละคร ผู้สร้าง ผู้แสดง นักวิชาการ นักวิจารณ์ นักศึกษา อาจารย์ในสาขาที่เกี่ยวข้อง และผู้สนใจทั่วไป

อีกกิจกรรมหนึ่งที่นับเป็นการสร้างปรากฏการณ์ และสร้างโจทย์การวิจารณ์ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมที่มาจากหลากหลายสาขาได้แลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ซึ่งกันและกัน คือกิจกรรมการแสดง “ศิลปะส่องทางให้แก่กัน : จากป่าซาไก สู่ป่าคอนกรีต” ซึ่งโครงการวิจัยได้สร้างโจทย์ “การตีความใหม่” ที่นำไปสู่ “การสร้างสรรค์ใหม่” โดยมอบให้นักแสดงสมัครเล่น 3 คน นำโจทย์นี้ไปเป็น “ตัวตั้ง” ในการสร้างสรรค์การแสดงที่หลอมรวมศิลปะ 4 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ เข้าด้วยกัน จากบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “เงาะป่า” ซึ่งนักแสดงทั้งสามได้นำเสนอการแสดงภายใต้มนต์ทัศน์ที่ว่าด้วย “ทุกข์ของคนเป็น” คือความทุกข์ของพ่อแม่ที่ต้องสูญเสียลูก ซึ่งสะท้อนถึงความเป็นไปในสังคมปัจจุบันได้ด้วยเช่นกัน และเมื่อการแสดงจบลง เวทีการแสดงได้เปลี่ยนเป็นเวทีสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะระหว่างผู้เข้าร่วมกิจกรรม นักแสดง และโครงการวิจัยซึ่งเป็นผู้จัดกิจกรรมนี้ ก่อให้เกิดมุมมองอันหลากหลาย ประหนึ่งเป็นการนำต้นทุนความรู้ที่แต่ละคนมีอยู่แล้ว (tacit knowledge) มาแลกเปลี่ยนและก่อให้เกิดการหมุนเกลียวความรู้ (knowledge spiral) ดังที่ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ วิจารณ์ พานิช ได้กล่าวไว้ในบทความ “การ

วิจารณ์กับการจัดการความรู้”² และการแลกเปลี่ยนความรู้ผ่านมุมมองของแต่ละสาขา โดยมีการแสดงหรือ โจทย์ ที่โครงการวิจัยได้กำหนดขึ้นเป็นตัวตั้งเพื่อการแสดงทัศนวิจารณ์นั้น ดำเนินไปอย่างเข้มข้น และมีนัยทางการศึกษาที่แสดงถึงพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ผ่านประสบการณ์การสัมผัสงานศิลปะ

นอกจากการตั้งโจทย์ที่เป็นกิจกรรมทางศิลปะดังที่กล่าวมาแล้วนั้น สาขาศิลปะการละครยังได้ดำเนินการวิจัย โดยตั้งโจทย์ที่เกี่ยวกับ “การศึกษาการวิจารณ์” ผ่านกิจกรรมที่ได้จัดขึ้น อาทิ การสัมมนาว่าด้วย “นัยทางการศึกษาของวรรณิพนธ์ทวิจารณ์” ที่นักวิชาการ และอาจารย์ในสาขาศิลปะการละคร ได้ร่วมแลกเปลี่ยนมุมมอง และสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการหนังสือ/ตำราที่ว่าด้วยการวิจารณ์ รวมทั้งกิจกรรมการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนในการศึกษาศิลปะการวิจารณ์ละคร” ที่จัดขึ้นเพื่อให้อาจารย์และนักศึกษาในสาขาศิลปะการละครได้สะท้อนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน อันอาจจะนำไปสู่แนวทางในการพัฒนาการเรียนการสอนการวิจารณ์ รวมไปถึงการส่งเสริมวัฒนธรรมการวิจารณ์ได้

สำหรับในบริบทของวงการศิลปะการละคร สาขาศิลปะการละครได้จัดกิจกรรมการสัมมนา “เทศกาลละครกรุงเทพกับความอยู่รอดของละครร่วมสมัย” อันเป็นโจทย์ที่ตั้งคำถามกับแวดวงศิลปะการละครถึงทิศทางที่จะพัฒนาวงการให้มั่นคง และสามารถพัฒนาในทางกว้างและทางลึกได้อย่างไร

หากพิจารณาถึงแนวทางการดำเนินการวิจัยของสาขาศิลปะการละครแล้ว นอกจากจะเป็นการทำงานบนพื้นฐานของการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ หรือ “ทำไปเรียนไป” (learning by doing) เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่โครงการวิจัยได้กำหนดไว้ตั้งแต่แรก โดยอาศัยปัจจัยดังนี้คือ

- ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแวดวงศิลปะการละครอยู่แล้ว
- สร้างปรากฏการณ์ใหม่ให้เกิดขึ้น

โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ

- นักวิชาการ อาจารย์ในสาขาศิลปะการละคร
- นักวิจารณ์
- ศิลปินหรือผู้ปฏิบัติในวงการศิลปะการละคร
- นักศึกษาสาขาศิลปะการละคร
- ผู้สนใจทั่วไป

ด้วยวิธีการดำเนินงานวิจัยดังนี้

- สร้างโจทย์เพื่อแลกเปลี่ยน
- จัดกิจกรรมให้ผู้เข้าร่วมได้พบปะสนทนาด้วยระบบ “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์”
- บันทึกความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนในระบบมุขปาฐะ
- วิเคราะห์ สกัด และพัฒนาให้เป็นลายลักษณ์อักษร

²วิจารณ์ พานิช, "การวิจารณ์กับการจัดการความรู้" ถักทอสายใยแห่งความรู้ ฉบับที่ 7 เดือนกรกฎาคม-สิงหาคม 2547,

การดำเนินงานวิจัยตามแนวทางดังกล่าวเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย ยังก่อให้เกิดผลกระทบอื่นๆ อาทิ

- ทักษะของผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่มีต่อ “การวิจารณ์” ในทางที่ดีขึ้น
- การตระหนักถึงความสำคัญของการวิจารณ์ ในกลุ่มบุคคลในแวดวงการศึกษา แวดวงศิลปะการละคร และผู้สนใจในงานศิลปะ
- เครือข่ายนักวิจารณ์ นักวิชาการด้านศิลปะการละคร

การดำเนินงานวิจัยโดย “ทำไปเรียนรู้ไป” หรือเป็นการใช้ ประสบการณ์ สร้าง หลักการ โดยมิได้ยึดติดกับทฤษฎีหรือระเบียบวิธีวิจัยใดใด อาจส่งผลให้ขอบเขตของการวิจัยแผ่ขยายออกไป และดูประหนึ่งขาดขอบเขตให้เป็นหลักยึด แต่กลับทำให้การวิจัยได้มองเห็นภาพรวมและความเป็นไปของสังคมได้กระจ่างขึ้น โดยผ่านมุมมองของการวิจารณ์ที่เกี่ยวกับศิลปะการละคร

12. ข้อสังเกตทั่วไป ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาและอุปสรรคการดำเนินงานวิจัยในสาขาศิลปะการละคร เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ทั้ง 4 ข้อที่ได้วางไว้ มีดังต่อไปนี้

12.1 ทรรศนการวิจารณ์ที่โครงการวิจัยมีอยู่เป็นรูปธรรม คือ สรรนิพนธ์บทวิจารณ์และบทวิเคราะห์ทั้ง 50 บท แต่เกิดความล่าช้าในการจัดพิมพ์ให้เป็นรูปเล่ม ด้วยจำเป็นต้องใช้เวลาในขั้นตอนของการขอการติดต่อขอลิขสิทธิ์ในการแปลและการจัดพิมพ์บทวิจารณ์ภาษาต่างประเทศ ทำให้ไม่สามารถนำสรรนิพนธ์ไปใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการวิจัยในภาคที่ 2 นี้ได้อย่างเต็มที่ แม้จะเป็นอุปสรรคของการดำเนินงานวิจัยก็ตาม แต่การจัดกิจกรรมต่างๆซึ่งอาศัยปรากฏการณ์ในวงการศิลปะการละคร ทดแทนการมุ่งพัฒนาการใช้ประโยชน์จากสรรนิพนธ์ ยังส่งผลต่อการดำเนินงานวิจัยที่มีได้มีกรอบการดำเนินงานที่เน้นเฉพาะการเผยแพร่ หรือพัฒนาโดยใช้องค์ประกอบของสรรนิพนธ์บทวิจารณ์ทั้ง 50 บทแต่เพียงประการเดียว เช่นการจัดกิจกรรม "ชวนนักวิจารณ์ชมละคร" และ "การเสวนาหลังละคร" รวมทั้งการสร้างทรัพยากรใหม่ขึ้น คือ หนังสือ/ตำราว่าด้วยการวิจารณ์ละคร นับเป็นการกระตุ้นปฏิกิริยาความสนใจ สร้างความตระหนักในความสำคัญของการวิจารณ์ และปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อการวิจารณ์ ให้เป็นไปใน **แนวทางเพื่อการพัฒนาในทุกกลุ่ม**ที่เข้าร่วมกิจกรรมของสาขาศิลปะการละคร

12.2 การพัฒนาความสามารถในการวิจารณ์ให้แก่บุคคลผู้สนใจนั้น สามารถกระทำได้โดยมีเงื่อนไขของการจัดการแสดงละครสด ให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้มีประสบการณ์สัมผัสงานต้นแบบ จากกิจกรรมที่สาขาศิลปะการละครได้จัดขึ้นเช่น การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “การวิจารณ์ละคร” มีการจัดแสดงละครเรื่อง “นอนไม่หลับ” และ การประชุมใหญ่ประจำปีครั้งที่ 2 ที่มีการจัดแสดง “จากป่าซาไก สู่ป่าคอนกรีต” นั้น เห็นได้ชัดเจนว่าการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์ละครเป็นไปอย่างเข้มข้นมากกว่าการจัดฉายแถบบันทึกภาพการแสดง ที่ได้จัดขึ้นในการสัมมนา “การวิจารณ์สัญจร” ทั้ง 3 ครั้ง แต่การจัดแสดงละครสดก็มีอุปสรรคในด้านงบประมาณ และสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับการจัดแสดงเช่นกัน

12.3 ความเข้าใจในด้านการวิจารณ์ละครของบุคคลทั่วไป ยังยึดติดกับทฤษฎีการวิจารณ์ การจัดกิจกรรมของสาขาศิลปการละครทุกครั้ง จะมีผู้เรียกร้องให้โครงการวิจัยนำเสนอทฤษฎีการวิจารณ์ ในขณะที่โครงการวิจัยมุ่งเน้นการพัฒนาพลังทางปัญญาของสังคมไทยโดยผ่านงานวิจารณ์ตัวงานศิลปะ มิใช่การพัฒนาพลังทางปัญญาผ่านกรอบทฤษฎีการวิจารณ์

12.4 การจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อกระตุ้นพลังทางปัญญาโดยผ่านการวิจารณ์งานศิลปะนั้น มีข้อเสนอจากผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่น่าสนใจหลากหลายวิธีการ แต่สถานภาพการเป็นโครงการวิจัยทำให้ไม่สามารถกระทำได้ทั้งหมด ด้วยข้อจำกัดด้านเวลา บุคลากร งบประมาณ และสถานที่

12.5 จุดเชื่อมต่อในสิ่งที่สาขาศิลปการละครได้สร้างไว้ นับตั้งแต่การวิจัยในภาคแรก จนถึงภาคที่สองนี้ ยังไม่ชัดเจน แม้สาขาศิลปการละครจะสามารถสร้างเครือข่ายนักวิชาการ ศิลปิน และนักวิจารณ์ได้ แต่หากไม่มีหน่วยงาน องค์กร หรือสถาบันใด รับไปสานต่อในทางปฏิบัติทั้งที่เป็นการศึกษาในระบบ และการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป ทฤษฎีการที่มีอยู่ก็จะกระจุกตัวอยู่แต่เพียงกลุ่มบุคคลผู้สนใจกลุ่มเล็กๆ เท่านั้น

12.6 แม้กลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมของสาขาศิลปการละคร ทั้งที่เป็นกลุ่มอาจารย์ นักวิชาการ นักปฏิบัติ นักวิจารณ์ นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป จะตระหนักถึงความสำคัญของการวิจารณ์ แต่การสร้างนักวิจารณ์ที่มีคุณภาพให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ยังเป็นคำถามที่โครงการวิจัยมิได้รับคำตอบจากสถาบันการศึกษาที่มีการเรียนการสอนการวิจารณ์ เช่นนี้แล้ว การเริ่มต้นที่โครงการวิจัยได้พยายามสร้างความตระหนัก เผยแพร่ ส่งเสริม และพัฒนาให้สังคมประจักษ์ถึงวัฒนธรรมการวิจารณ์อันเป็นส่วนหนึ่งของพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัยไว้แล้วนั้น โครงการวิจัยอาจจำเป็นต้องสร้างความต่อเนื่องไปจนสุดทางด้วยการสร้างนักวิจารณ์ที่มีคุณภาพ และสร้างพื้นที่เผยแพร่ผลงานวิจารณ์ให้ครบวงจรด้วยตนเองก็เป็นได้

จากข้อสังเกต ปัญหา และอุปสรรคดังกล่าวข้างต้น งานวิจัยที่ควรดำเนินการต่อไปในอนาคต นั้น มีข้อเสนอหลากหลายที่มาจากผู้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อให้สาขาศิลปการละครดำเนินงาน ทั้งที่เป็นงานการศึกษา งานพัฒนา ตลอดจนงานเผยแพร่ แต่สิ่งที่สาขาฯ ได้เห็นถึงความจำเป็น และเห็นสมควรให้มีการดำเนินงานต่อไปในอนาคต คือ การสร้างสื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออินเทอร์เน็ต ที่จะเปิดพื้นที่ให้มีการปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ โดยมีต้องอิงกับระบบทุนนิยมที่กำลังอยู่กับสื่ออยู่ทุกวันนี้ ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมให้เกิดมีนักวิจารณ์ และมีเสรีภาพทางการวิจารณ์อย่างแท้จริง อีกทั้งผู้รักสมัครเล่นก็จะมีเวทีแสดงผลงานพลังทางปัญญาที่ส่งผ่านมากับบทวิจารณ์ ได้เผยแพร่สู่สาธารณะ เพื่อเอื้อต่อการศึกษาในระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยต่อไป นอกจากนี้ สาขาศิลปการละครยังเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องจัดกิจกรรมการพบปะสนทนาเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เข้าร่วม ทั้งนี้เพื่อลดช่องว่างของสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออินเทอร์เน็ตที่ปิดกั้นระบบ "มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์" อันเป็นระบบที่สร้างประสบการณ์ทางปัญญาอันเข้มข้น จากที่สาขาศิลปการละครได้จัดกิจกรรมต่างๆ ได้กล่าวมาแล้ว
